

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Медичний факультет

Кафедра корекційної освіти

ФОРМУВАННЯ ЗВУКОВИМОВИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота (проект)

ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної програми
«Спеціальна освіта»

Гетьман Олександра

Керівник: к.п.н., доцент Глущенко І.І.

Рецензент: к.б.н., доцент Карпухіна Ю.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ I ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	
ПОРУШЕНЬ ЗВУКОВИМОВИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
1.1. Особливості порушення звукової сторони мовлення у дітей дошкільного віку	7
1.2. Розвиток звукової сторони мовлення в онтогенезі.....	11
РОЗДІЛ II ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTI ЗВУКОВОЇ	
СТОРони мовлення у дітей дошкільного віку	
2.1. Обґрунтування змісту та методики констатувального етапу дослідження	15
2.2. Аналіз результатів експериментального обстеження	20
РОЗДІЛ III ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА З КОРЕКЦІЇ РОТАЦИЗМІВ У	
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
3.1. Обґрунтування змісту формуючого етапу дослідження.....	33
3.2. Основні напрямки логопедичної роботи при порушеній звуковикові.....	35
3.3. Логопедичні ігри та вправи на підготовчому етапі логопедичної роботи.....	48
3.4. Виправлення вад звуковимови	54
3.5. Особливості автоматизація звуків [p] і [p']	65
3.6 Корекційно-розвивальні ігри на етапі диференціації звуків [p] ...	68
Висновки	71
Списки використаних джерел	73
Додаток А	77

Вступ

Однієї із завдань всебічного розвитку дітей є розвиток мовлення. Становлення мовного спілкування відбувається поступово, разом з розвитком дитини. Формування мовлення взаємопов'язане з розвитком всіх психічних функцій дітей.

Сучасні дослідження науковців (Л.В.Нейман, І.В.Бельтюков, А.А.Ткаченко, Е.Ф.Соботович, Т.Б.Філічева) висвітленні в логопедичних публікаціях і спостереження практиків (О.І.Маскаков, М.А.Савченко, А.Н.Гвоздєв, А.М.Богуш та ін.) показують, що несприятливі соціально-економічні фактори життя зумовлюють зростання кількості дітей з порушенням мовленнєвого розвитку.

Дислалія – є одним з найбільш поширених дефектів вимови. Статистичні дані вітчизняних і зарубіжних дослідників вказують, що недоліки вимови наявні у 25 – 30% дітей дошкільного віку (5-6 років), у 17-20% дітей шкільного віку (1-2 класи). В учнів більш старшого віку недоліки вимови займають не більше 1%. Це свідчить про те, що зустрічаються тимчасові порушення, котрі долаються в ході мовленнєвого розвитку дітей і в процесі шкільного навантаження.

При дислалії деякі звуки або зовсім не вимовляються, або спотворюються, або замінюються іншими. Недостатньо чітке мовлення утрудняє відносини з навколишніми, може викликати інші дефекти мовлення, впливає на особистість дитини. Тому важливо вчасно виправляти різні порушення звуковимови [6, 61, 72, 73,80].

В логопедії проблема дислалії вивчається давно, але на думку авторів, питання, які стосуються органічній дислалії мало висвітлені, нерозкриті механізми виникнення і формування цього порушення.

Своєчасне виявлення мовленнєвих порушень сприяє більше швидкому їх усуненню, попереджає негативний вплив мовленнєвих розладів на формування особистості і на весь психічний розвиток дитини. Повноцінне

мовлення дитини є безперечною умовою для успішного навчання в школі. Тому, дуже важливо подолати всі недоліки звуковимови ще в дошкільному віці, до того, коли вони перетворяться в складний, стійкий дефект.

Необхідний обсяг допомоги дитині-логопату залежить від характеру порушення звукової сторони мовлення. Частина порушень зникає з віком, а значна частина порушень потребує виправлень лише в спеціальних умовах за допомогою логопеда.

Вказуючи на все вищезазначене, я вважаю доречним та актуальним досліджувати тему. Своєчасне виявлення і подолання порушень звуковимови при дислалії, враховуючи особливо важливе значення мови і мовлення в житті дитини.

Зростання актуальності й недостатня теоретична і практична розробка даної проблеми і визначили тему нашої роботи.

Мета – ознайомитись із методиками та доцільними формами організації логопедичної роботи, що сприяють корекції звуковимови при ротацізмі у дітей дошкільного віку.

Об'єкт – особливості звукової сторони мовлення у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – подолання ротацізму у дітей дошкільного віку.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких основних завдань дослідження:

- проаналізувати літературні джерела та визначити сучасний стан проблеми з теми дослідження;
- визначити класифікацію мовних порушень при дислалії;
- розглянути етапи логопедичної роботи та різні методичні рекомендації щодо подолання ротацізму у дітей дошкільного віку.

Практичне значення. Результати експериментального дослідження можуть використовуватися в навчальному процесі дитсадків для дітей із

порушенням звуковимови при розробці корекційно-розвивальних методик для порушення звукової сторони мовлення у дітей дошкільного віку.

Структура роботи: випускна робота викладена на 78 сторінках друкованого тексту і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (80 назв) та додатків.

РОЗДІЛ I

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕНЬ ЗВУКОВИМОВИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Особливості порушення звукової сторони мовлення у дітей дошкільного віку

Синоніми до слова дислалія – косномовність – це дефекти звуковимови, фонетичні дефекти, недоліки вимовляння фонем, що проявляються у неправильному звуко – фонемному оформленні мови таких як спотворена вимова звуків, заміна звуків або їх змішування, що виникає у дитини – логопата із –за неповністю або неправильно сформованої артикуляторної бази [5, 7, 12, 43, 64].

Механічною (органічною) дислалією називають такий вид неправильної звуковимови, який викликається органічними дефектами периферичного мовного апарату, його кісткової і м'язової будови.

- укорочена вуздечка мови (під'язикова зв'язка);
- дефекти будови щелеп;
- неправильна будова неба;
- товсті губи, часто з відвислою нижньою губою, або вкорочена, малорухлива верхня губа

• *Функціональною дислалією* називається такий вид неправильної звуковимови, при якому немає ніяких дефектів артикуляційного апарату. Іншими словами, немає ніякої органічної основи.

Причини функціональної дислалії

- неправильне виховання мови дитини в сім'ї.
- по наслідуванню.
- двомовність в сім'ї.
- недорозвиненням фонематичного слуху.

Вона може бути викликана і невмінням дитини утримувати язик у потрібному положенні або швидко переходити від одного руху до іншого. Порушення звуковимови у дітей можуть виявлятися або у відсутності тих чи інших звуків, або в їх викривлення, або в замінах.

Звук може замінятися іншим звуком, наявним у фонетичній системі мови. Заміни ці можуть бути наступними:

1) заміна звуків, однакових за способом утворення і розрізняються за місцем артикуляції,

2) заміна звуків, однакових за місцем артикуляції і розрізняються за способом освіти,

3) заміна звуків, однакових за способом утворення і розрізняються по участі органів артикуляції

4) заміна звуків, однакових за місцем і способом утворення і розрізняються по участі голосу,

5) заміна звуків, однакових за способом утворення

За кількістю порушених звуків дислалія ділиться на просту і складну. Якщо у вимові відзначається до чотирьох дефектних звуків, — це проста дислалія, якщо п'ять звуків і більш — складна дислалія.

Види дислалії :

За визначенням сучасних науковців, відповідно до характеру дефекту вимови, що відноситься до певної групи звуків, виділяються наступні види дислалії:

1. Сигматизм (від назви грецької букви сигма, що позначає звук с) — недоліки вимови свистячих (с, з, ж, ц) і шиплячих (ш, ж, ч, щ) звуків. Один з найпоширеніших видів порушень вимови.

2. Ротацізм (від назви грецької букви ро, що позначає звук р) — недоліки вимови звуків р і р.

3. Ламбдацізм (від назви грецької букви ламбда, що позначає звук л) — недоліки вимови звуків л і л.

4. Дефекти вимови піднебінних звуків: каппацізм — звуків до і до, гаммацізм — звуків г і г, хітізм — звуків х і х, йотацізм — звуку й (від назв грецьких букв каппа, гама, хи, йота, що позначають відповідно звуки до, г, х, і).

5. Дефекти озвончення — недоліки вимови дзвінких приголосних звуків. Ці дефекти виражаються в заміні дзвінких приголосних звуків парними глухими звуками: б-п, д-т, в-ф, з-с, ж-ш, г-к і т. Д.

6. Дефекти пом'якшення — недоліки вимови м'яких приголосних звуків, які полягають в основному в заміні їх парними твердими, наприклад д-д, п-п, к-к, р-р і т. Д.

Виняток становлять тільки звуки ш, ж, ц, що не мають м'яких пар, і звуки ч, щ, і, які вимовляються завжди м'яко і не мають твердих пар.

II етап — формування вимовних умінь і навичок

У завдання цього етапу входить:

а) усунення неправильного звуковимови;

б) розвиток у дітей уміння диференціювати у вимові звуки, подібні за артикуляцією або за звучанням;

в) формування вимовних умінь і навичок в різних видах самостійної мови дітей.

На думку Є Соботович, розвиток слухового уваги, слухової пам'яті та фонематичного сприйняття. Виправлення недоліків звуковимови у дітей полягає в постановці і автоматизації звуків і одночасному розвитку фонематичного сприйняття, так як без повноцінного сприйняття фонем, без чіткого їх розрізнення неможливо і їх правильну вимову.

Розвиток фонематичного сприйняття здійснюється з найперших етапів логопедичної роботи і проводиться в ігровій формі, на фронтальних, підгрупових та індивідуальних заняттях.

Починається ця робота на матеріалі немовних звуків і поступово охоплює всі звуки мови, що входять в звукову систему даної мови (від

звуків, вже освоєних дітьми, до тих, які тільки ще ставляться і вводяться в самостійну мову).

За визначеннями Р. Лалаєвої, паралельно з найперших занять проводиться робота з розвитку слухової уваги та слухової пам'яті, що дозволяв домагатися найбільш ефективних і прискорених результатів розвитку фонематичного сприйняття. Це дуже важливо, тому що невслухіватися в мову оточуючих часто є однією з причин неправильного звуковимови.

У процесі логопедичних занять дитина повина перш за все придбати вміння контролювати свою вимову і виправляти його на основі порівняння власної мови з промовою оточуючих.

Всю систему логопедичної роботи з розвитку у дітей здатності диференціювати фонемати можна умовно розділити на шість етапів:

I етап — впізнавання немовних звуків.

II етап — розрізнення висоти, сили, тембру голосу на матеріалі однакових звуків, словосполучень і фраз.

III етап — розрізнення слів, близьких за звуковим складом.

IV етап — диференціація складів.

V етап — диференціація фонем.

VI етап — розвиток навичок елементарного звукового аналізу.
артикуляційна гімнастика.

На думку Є Соболевич, у процесі попереднього логопедичного обстеження часто виявляються порушення в будові органів артикуляційного апарату. У таких випадках паралельно з роботою з розвитку фонематичного сприйняття проводиться артикуляційна гімнастика (підготовчі вправи).

Метою артикуляційної гімнастики є вироблення правильних, повноцінних рухів артикуляційних органів, необхідних для правильної вимови звуків, і об'єднання простих рухів у складні — артикуляційні уклади різних фонем.

1.2. Розвиток звукової сторони мовлення в онтогенезі

Мовлення дитини формується під впливом мовлення дорослих і у величезній мірі залежить від достатньої мовленнєвої практики, нормального мовленнєвого оточення і від виховання і навчання, які починаються з перших днів її життя.

Мовлення не є вродженою здатністю, а розвивається в процесі онтогенезу паралельно з фізичним і розумовим розвитком дитини і служить показником її загального розвитку. Засвоєння дитиною рідної мови проходить зі суворою закономірністю і характеризується рядом рис, загальних для всіх дітей. Для того щоб зрозуміти патологію мовлення, необхідно чітко уявляти весь шлях послідовного мовного розвитку дітей в нормі, знати закономірності цього процесу та умови, від яких залежить його успішне протікання.

Крім того, потрібно чітко уявляти кожен етап мовленнєвого розвитку дитини, кожен "якісний стрибок", щоб вчасно помітити ті чи інші відхилення в цьому процесі. Наприклад, якщо малюк в 1 р. 4 міс. ще не говорить, то вирішити, нормальне це явище чи ні, психолог може тільки в тому випадку, якщо знає, коли при нормальному розвитку повинні з'явитися перші слова.

Знання закономірностей мовленнєвого розвитку дітей необхідно також і для правильної діагностики порушень мовлення.

Знання законів розвитку мовлення дітей в процесі онтогенезу необхідно і для того, щоб правильно побудувати всю корекційно-виховну роботу з подолання мовної патології.

Наприклад, навчаючи не розмовляючих дітей (алаліків), дуже важливо знати, що спочатку у всякої дитини розвивається розуміння мовлення і тільки потім він опановує активну промову. Отже, якщо в такому випадку відразу розвивати активне мовлення, робота не принесе бажаного ефекту.

Наприклад твердий звук [с] з'являється в дітей у віці 1-2,5 роки, але, на думку Волкової Л.С., у дітей з нормою розвитку може бути міжзубна або призубна вимова тобто заміна [с]-[с']. На думку Соботович Є .Ф., у дітей з нормою розвитку і в чотирьохрічному віці, можуть виникати такі проблеми але в нормі дитина повинна вже засвоїти вимову твердого звука [с] , більшість дітей до п'яти років вірно вимовляє звук[с]. Богуш А.М просить звернути увагу батьків, щоб вони контролювали коли дитина змішує звуки [с]-[з], [с]-[ц], [с]-[ш] і виправляли дітей.

Твердий звук [з] з'являється в дітей у віці 2-2,5 роки, але, на думку Волкової Л.С., у дітей з нормою розвитку може бути міжзубна або призубна вимова тобто заміна [з]-[з']. На думку Соботович Є .Ф., у дітей з нормою розвитку в трирічному віці, може бути змішування артикуляційно близьких звуків, але в нормі дитина повинна вже засвоїти вимову твердого звука [з] , а до кінця четвертого року життя більшість дітей повинні засвоїти правила звуковимови.

Можуть виникнути проблеми вимовляння звука [ц], така думка Гальперіна П.Я., бо більшість дітей замінюють звук: [т']-[с']- [с]-[тс]-[тц] і навіть в трирічному віці в дитини , з нормою розвитку, може ще не бути твердого звука[ц], а от в чотири роки діти повинні вимовляти правильно звук [ц].

Фелічева Т.Б. пояснює звук [ш] досить нестійкий, багато дітей змішують його зі свистячим [с] і хоч він і повинен з'являється на третьому році життя, але у дітей, з нормою розвитку, і у чотири-п'ять років може спостерігатися неправильне формування звука.

Заміна свистячими, така проблема у дітей у 2 роки 3 місяці при вимові звука [ж], а от в три-чотири роки більшість дітей засвоюють правильну вимову цього звука. Можуть виникнути проблеми, коли речення або слово насичене свистячими і шиплячими звуками, попереджає Каше Г.А.

Заміна твердим свистячим звуком [ц], така проблема у дітей у 2 роки 3 місяці при вимові звука [ч], а от в три-чотири роки більшість дітей засвоюють правильну вимову цього звука. Можуть виникнути проблеми, коли речення або слово насичене свистячими і шиплячими звуками, попереджає Каше Г.А.

На думку Лалаєвої Р.М найбільші труднощі виникають зі звуками [л] і [р], бо спочатку звук м'який, а потім в більшості дітей з'являється звукозаміна [л'] на звуки [л], [р'], [р], в чотири роки з'являється звук [л], але все рівно діти замінюють його на [й] або [л'], а в п'ять-шість років навіть при ідеальній вимові можуть бути труднощі у вживанні слів, насичених одночасно звуками [л] і [р]. На думку Лалаєвої Р.М. у більшості дітей без вад мовлення засвоєння звука відбувається через звукозаміну [й]-[л']-[л]-[р']-[р], або звукозаміна [р] на [й] або [л], але до кінця п'ятого року життя більшість дітей, без вад мовлення, засвоюють і правильно вимовляють [р], як гортанний або грасований звук.

Шаховський С.Н. розповідає про мовні характеристики для дітей яким 3 роки:

1. Загальна пом'якшеність вимови.
2. Не вимовляння шиплячих й сонорних звуків.
3. Переважно вже сформована артикуляційна база звуків.

Шаховський С.Н. розповідає про мовні характеристики для дітей яким 4 - 5 роки:

1. Майже зникає загальна картина пом'якшення мовлення.
2. З'являються шиплячі й сонорні звуки, хоча володіти ними діти ще добре не вміють.
3. Нестійкість вимови, ще присутня.

Шаховський С.Н. розповідає про мовні характеристики для дітей яким 6 років:

1. Зміцнюються м'язи мовленнєвого апарату.

2. Дитина може правильно вимовляти практично всі звуки рідної мови.
3. Вона починає регулювати силу голосу, встановлюється переважно помірний темп мовлення.
4. Знає і може промовляти в різному темпі скоромовки, вірші.
5. Користується питальною та окличною інтонацією.
6. Вміє передавати різні емоційні стани людини.
7. Оволодіває змішаним типом мовленнєвого дихання.
8. Оволодіває наголосом як у словах, так і фразовим та логічним.

Шаховський С.Н. розповідає про мовні характеристики для дітей яким 7 рочків:

1. Оволодіває всіма звуками рідної мови і правильно вживає їх у мовленні.
2. Може проводити порівняння звуків, виокремлення їхніх характерних ознак, місця звука у слові.
3. Регулює силу голосу та темп мовлення.
4. У дитини змішаний тип мовленнєвого дихання, вона дотримується пауз, логічних наголосів, інтонаційних засобів виразності.
5. Доречно користується інтонацією.
6. Завершується процес фонематичного розвитку дитини.
7. Формуються досить тонкі, диференційовані звукові образи слів і окремих звуків.
8. Оволодіває прийомами звукового та складового аналізу слів.

На думку Є Соботович, в цьому віці мислення перевищує мовленнєві можливості тому в дитини зі швидким темпом мовлення спостерігається нечіткість вимови, змішування звуків, такі діти вимагають індивідуального підходу в роботі над звуковою культурою мовлення, особливу увагу треба приділяти закріпленню навичок правильної вимови свистячих і шиплячих звуків, їхній диференціації.

РОЗДІЛ II

ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ ЗВУКОВОЇ СТОРони МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Обґрунтування змісту та методики констатувального етапу дослідження

Залог успішного навчання відсутність дислексії і дисграфії в дитини , а для цього потрібне повноцінне мовлення.

На думку Власова Н.А. не треба чекати поки дитина сама подолає мовні вади, бо дефектна вимова негативно позначиться на повноцінному розвитку фонематичного слуху. Слідуючою проблемою стане збіднілий словник, який буде складатись з простих для вимови слів , що вплине на граматичну сторону мовлення.

Т.Б. Філіченко, Н.О. Чевельова, Г.В.Чіркана. наголошують про те , що проблеми мовлення в дитини 4 – 6 років сама не зникне тому необхідне обстеження дитини, логопеду - дефектологу необхідно правильно поставити діагноз, виявити ушкоджену ланку і як найшвидше здійснювати корекційну роботу.

Нейман Л.Б. пояснює логопедам – дефектологам, що логопедичне обстеження треба проводити в різних формах :

1. Фронтально.
2. Індивідуально.
3. Поетапно.
4. Одноразово.

Нейман Л.Б. пояснює для чого треба вести аудіо- або відеозапис обстеження, щоб ще раз продивитись і побачити помилки дитини.

Ляпідевський С.С. пояснює, що діагностику дитини проводить не тільки логопед – дефектолог, а і лікарі, бо нам для повної картини

необхідна діагностика нервової системи дитини і розуміння її психічного стану. Л.С.Виготський, Р.І.Лалаєва, О.М.Леонтьєва, О.Р.Лурії, Є.Ф.Соботович, Т.В.Сак. провели багато досліджень щоб зрозуміти все про мовленнєвий стан дітей дошкільного віку і вони зрозуміли, що для обстеження дітей необхідно.

1. Здійснити аналіз вітчизняних і зарубіжних літературних джерел з проблеми формування звуковимови у дітей дошкільного віку;

2. Розробити методику обстеження звуковимови:

- вивчення анамнестичних даних;
- обстеження будови артикуляційного апарату;
- обстеження моторики артикуляційного апарату;
- обстеження звуковимови;
- обстеження фонематичного слуху.

3. Розробити корекційну роботу по виправленню порушеного звуку.

Ж.І. Шиф вчить матеріал логопед – дефектолог повинен підбирати з урахуванням мовленнєвого досвіду дітей, навчальних програм, загальнодидактичних принципів науковості, системності, послідовності, перспективності, доступності та індивідуалізації.

В основу методики дослідження покладено серію завдань, які були розділені за такими блоками:

I. Дослідження анамнестичних даних.

- наявність мовленнєвих, нервово-психічних і хронічних захворювань у батьків та родичів до народження дитини;

- протікання вагітності;
- протікання пологів;
- ранній постнатальний розвиток дитини;
- перенесенні захворювання;
- мовленнєвий розвиток дитини.

II. Дослідження артикуляційної будови.

- губи (нормальні, тонкі, товсті, вузькі, укорочена верхня, нижня губа, неповне стулення губ, незрощення);

- щелепи: прикус (прямий, глибокий, передній відкритий, бічний відкритий односторонній або двосторонній, перехресний, прогнатія – надмірне висунення вперед верхньої щелепи, прогенія – надмірне висунення вперед нижньої щелепи), викривленні щелепи в передній частині на ґрунті рахіту або внаслідок передніх зубів, що неправильно виросли;

- зуби (нормальні, крупні, надмірно крупні передні зуби, дрібні, рідкі, зайві (у кілька рядів), відсутні, зуби неправильної форми, розташовані зовні щелепної дуги, діастема);

- язик (нормальний, великий (макроглосія), малий (мікроглосія), довгий, короткий, вузький, широкий, м'ясистий, не поміщається в роті, наявність післяопераційного вузла);

- під'язикова зв'язка (нормальна, коротка, довга, прирощена, натягнута, відсутня);

- тверде піднебіння (нормальне, куполоподібне, високе (готичне), низьке, вузьке, плоске, широке, наявність незрощення, повного, часткового, прооперованого, обтюратор, післяопераційні шрами, рубцеві зміни піднебіння і бічних стінок глотки, наявність післяопераційних, субмукозних щілин, носові поліпи, аденоїди, пухлини носової порожнини, викривлення носової перегородки, зрощення м'якого піднебіння з дужками, мигдалинами або задньої стінкою глотки, збільшення глоткової непарної мигдалини);

- м'яке піднебіння (нормальне, укорочене, роздвоєння маленького язичка, відсутнє).

III. Дослідження артикуляційної моторики.

- надуй щоки;

- одну щоку;

- іншу;

- витягни губи вперед «трубочкою»;
- упри язик у праву щоку;
- помісти язик між верхніми зубами і верхньою гумою.
- язик «лопаткою» - широкий розпластаний язик лежить на нижній губі, рот є відкритий;
- вправа «маятник» - рот відкритий, язик висунутий назовні і рівномірно пересувається від одного кута рота до іншого;
- вправа «гойдалки» - рот відкритий, язик торкається то верхньої, то нижньої губи;
- чергування рухів губами: «усмішка» - «трубочка».

IV. Дослідження звуковимови.

Голосні звуки: [а] – акула, качка, прапор, [о] – огірок, урок, село, [у] – учень, яблуння, машину, [е] – ескімо, весло, море, [и] – нитки, диво, зелений, [і] – іній, коліно, чужі.

Свистячі звуки: [с] – синиця, мастило, фокус, [с'] – сіль, сусід, дідусь, [з] – замок, лоза, знання, [з'] – зяблик, ізюм, мазь, [ц] – цибуля, сонце, матрац, [ц'] – ціна, хлопець, суниця.

Шиплячі звуки: [ш] – шаблон, миша, товариш, [ж] – жаба, пожежа, подорож, [щ] – щука, горщик, кущ, [ч] – часник, ручка, м'яч.

Сонорні звуки: [л] – лопата, голуб, футбол, [л'] – ліс, корабель, медаль, [р] – равлик, морква, офіцер, [р'] – ріпа, пиріг, крісло.

V. Дослідження фонематичного слуху.

1) покажи де?

Інструкція: дітям пропонується картинки, де дитина вибирає і показує логопеду, потрібну картинку.

1) коза - коса, 2) рак – лак, 3) мишка – миска, 4) трава – дрова, 5) тачка – качка,

2) послухати і повторити складові ланцюжки

Інструкція: дітям пропонується картки (склади), які розкладені перед дитиною на столі, де дитина вибирає і показує логопеду, потрібну картку.

- 1) ба - па, па - ба,
- 2) са - ша, ша - са,
- 3) ша-жа - ша, жа - ша – жа,
- 4) ца - са - ца, са - ца - са,
- 5) ра - ла - ра, ла - ра - ла.

Каше Г.А. попереджає логопед – дефектолог повинен пояснювати завдання і давали завдання дітям дозовано, у максимально доступній формі, з урахуванням вікових показників розвитку мовлення. Методика вивчення кожного з параметрів охоплювала:

- повідомлення учневі конкретного завдання;
- інструкцію щодо виконання, включаючи стимульний матеріал;
- допомога дорослого: демонстраційний матеріал, за наслідуванням, механічна допомога (дзеркало, зонди, шпателі);
- критерії оцінювання завдання, за якими визначали рівень сформованості певних показників.

Із метою розробки моделі корекційно-розвивального навчання нами були виявлені та проаналізовані особливості мовлення дітей дошкільного віку.

Дослідження проводилося на базі дитячих садків № 69 м. Херсон. В експерименті брали участь 8 дітей з мономорфною дислалією 5 - 6 років. Цим дітям пропонувалася експрес методика, яка складалася із обстеження звуковимови.

У експрес-методику входили такі завдання.

1. Скласти розповідь за сюжетними малюнками.
2. Переказати знайому казку.
3. Розповісти вірш, який вже вивчався дитиною.
4. Назвати картинки.
5. Спонтанне мовлення.

Після обстеження цих дітей було виявлено 8 дітей з ротацізмом.

2.2. Аналіз результатів експериментального обстеження

Результати вивчення анамнезу дітей

Як вже зазначалося, констатувальним експериментом було охоплено 8 дітей віком від п'яти до шести років життя з ротацізмом, які навчаються в дитячих садках м. Києва.

Під час вивчення анамнезу дітей, зокрема дослідження особливостей їх внутрішньоутробного розвитку, ми, для зручності аналізу, умовно патогенні фактори поділили на дві групи: патогенні фактори, що здійснюють опосередкований вплив на виникнення порушень розвитку дитини, і патогенні фактори, що безпосередньо впливають на виникнення вад розвитку дитини.

Серед патогенних факторів, що здійснюють опосередкований вплив на виникнення вад розвитку мовлення дитини в пренатальному періоді (Таблиця 1) ми відвели спадкові і хронічні захворювання батьків, мовленнєві порушення в батьків, родичів, вік матері під час пологів.

Таблиця 1

Показник патогенних факторів, що мають вплив на виникнення вад розвитку мовлення дитини експериментальної групи

Несприятливі фактори	Кількість	Показник у %
Хронічні соматичні захворювання матері	2	12,5
Мовленнєві порушення в батьків, родичів	6	37,5
Вживання матер'ю нікотину	1	6,25
Вік першороділлі більше 30 років	1	6,25

Хронічні захворювання серцево-судинної (гіпертонічна хвороба), ендокринної систем і нирок виявлено в 2 жінок (12,5%). Мовленнєві порушення (порушення звуковимови, тахілалія, заїкання) у батьків і (або)

родичів дитини виявлено в 14 (37,5%) випадках. Вік першороділлі складав більше 30 років на момент вагітності в 1 (6,25%) випадках. У тому, що систематично палити під час вагітності зізналися 1 (6,25%) жінок.

До групи патогенних факторів, які здійснюють прямий вплив на внутрішньоутробний розвиток дитини (Таблиці 2), ми віднесли токсикоз, гіпоксія плоду, загострення соматичних захворювань матері та аномальний перебіг пологів.

Таблиця 2

Показники патогенних факторів, що мають вплив на виникнення порушень розвитку дитини

Акушерський анамнез	Кількість	Показник %
Токсикоз	10	62,5
Гіпоксія	1	6,25
Аномальний перебіг пологів	3	18,75

Токсикоз (гестоз) у першому, другому або третьому триместрах вагітності у вигляді нудоти, набряків спостерігався в 10 (62,5%) жінок, 1 (6,25%) вагітних на фоні токсикозу перенесли в першому триместрі вагітності гостру вірусну інфекцію з підвищенням температури до 38⁰ С.

Серед факторів, що негативно впливають на дитину в третьому триместрі внутрішнього розвитку значне місце належить гіпоксії 1 (6,25%) випадків. Слід зазначити той факт, що внутрішньоутробна гіпоксія плоду зумовлює різноманітні відхилення розвитку психічних функцій, поведінки, моторики і мовлення.

У 3 (18,75%) жінок процес пологів протікав аномально: здійснювалося хірургічне втручання (кесарів розтин).

У процесі дослідження довербального і раннього вербального розвитку дитини (Таблиця 3) виявлено, що у 6 (24%) спостерігалася затримка появи гуління, у 4 (16%) – белькотіння; із запізненням перші

слова з'явилися в 3 (12%) дітей, елементарна фраза – у 3 (12%) дітей. Ці дані свідчать про затримку розвитку мовленнєвої функції.

Таблиця 3

**Особливості раннього
мовленнєвого розвитку дитини**

Етапи	Гуління	Лепет	Перші слова	Розуміння мовлення	Поява фрази
Вік	3м. 4,5м.	8м. 9,5м.	11м. 12м.	1р. – 1р.3м.	2р. 2р.4м.
Кількість	6	3	3	1	1
Показники у %	37,5	18,75	18,75	6,25	6,25

Результати дослідження будови артикуляційного апарату.

При обстеженні артикуляційного апарату важливо пам'ятати, що правильна звуковимова багато в чому визначається збереженістю кожної з частин периферичного мовного апарату: ротової і носової порожнин, а також глотки і носоглотки. Перевіряючи будову язика, зубів, губ, піднебіння, щелеп, необхідно виявити, чи відповідає їхня будова нормі, а якщо ні, то який характер порушення.

Відхилення в будові артикуляційного апарату виявляється візуально, тобто логопед оглядає частини артикуляційного апарату зовні та усередині:

- губи (нормальні, тонкі, товсті, вузькі, укорочена верхня, нижня губа, неповне стулення губ, незрощення);

- щелепи: прикус (прямий, глибокий, передній відкритий, бічний відкритий односторонній або двосторонній, перехресний, прогнатія – надмірне висунення вперед верхньої щелепи, прогенія – надмірне висунення вперед нижньої щелепи), викривленні щелепи в передній частині на ґрунті рахіту або внаслідок передніх зубів, що неправильно виростили;

- зуби (нормальні, крупні, надмірно крупні передні зуби, дрібні, рідкі, зайві (у кілька рядів), відсутні, зуби неправильної форми, розташовані зовні щелепної дуги, діастема);

- язик (нормальний, великий (макроглосія), малий (мікроглосія), довгий, короткий, вузький, широкий, м'ясистий, не поміщається в роті, наявність післяопераційного вузла);

- під'язикова зв'язка (нормальна, коротка, довга, прирощена, натягнута, відсутня);

- тверде піднебіння (нормальне, куполоподібне, високе (готичне), низьке, вузьке, плоске, широке, наявність незрощення, повного, часткового, прооперованого, обтюратор, післяопераційні шрами, рубцеві зміни піднебіння і бічних стінок глотки, наявність післяопераційних, субмукозних щілин, носові поліпи, аденоїди, пухлини носової порожнини, викривлення носової перегородки, зрощення м'якого піднебіння з дужками, мигдалинами або задньої стінкою глотки, збільшення глоткової непарної мигдалини);

- м'яке піднебіння (нормальне, укорочене, роздвоєння маленького язичка, відсутнє).

Оцінка обстеження:

3 – норма будови артикуляційного апарату;

2 – незначне відхилення від норми;

1 – відхилення, яке потребує хірургічного або стома логічного втручання.

Максимальна оцінка – 21 бали.

Критерії рівня оцінювання:

від 17-21 – високий рівень;

від 12-16 – достатній рівень;

від 6-11 – середній рівень;

від 0-6 – низький рівень.

При обстеженні 16 дітей було виявлено у 7 (44%) дітей високий рівень розвитку будови артикуляційного апарату, 4 (25%) – достатній рівень, у 5 (31%) – середній рівень, а низького рівня не спостерігалось.

Результати дослідження артикуляційної моторики

При обстеженні стану периферичного апарату ми з'ясували наявність або відсутність порушень в будові та виявили вміння дітей володіти своїм артикуляційним апаратом при виконанні відповідних статистичних та динамічних вправ.

При оцінюванні цього завдання нами враховувалось: самостійність, послідовність та повноту рухів.

Інструкція для дитини:

Роби, будь-ласка, так, як я скажу.

- надуй щоки;
- одну щоку;
- іншу;
- витягни губи вперед «трубочкою»;
- упри язик у праву щоку;
- помісти язик між верхніми зубами і верхньою гумою.
- язик «лопаткою» - широкий розпластаний язик лежить на нижній губі, рот є відкритий;
- вправа «маятник» - рот відкритий, язик висунутий назовні і рівномірно пересувається від одного кута рота до іншого;
- вправа «гойдалки» - рот відкритий, язик торкається то верхньої, то нижньої губи;
- чергування рухів губами: «усмішка» - «трубочка».

Оцінка виконаних завдань:

- 5 – точне і правильне виконання;
- 4 – уповільнене і напружене виконання;
- 3 – виконання за зразком;

2 – тривалий пошук пози або неповний обсяг руху (або відхилення) в конфігурації;

1 – наявність грубих помилок під час виконання завдань;

0 – невиконання завдань.

Максимальна оцінка – 50 балів.

Критерії оцінювання розвитку артикуляційної моторики:

- високий рівень – від 40-50 балів;
- достатній рівень – від 28-39 балів;
- середній рівень – від 14-27 балів;
- низький рівень – від 0-13 балів.

Дані обстеження можна подати в таблиці (Див. табл.5 Додаток В). Виходячи з даних в таблиці ми зробили висновок, що низького рівня розвитку артикуляційної моторики в дітей не знайдено, середнього рівня – 6 (37,5%) дітей, достатнього рівня – 7 (43,75%) і високого – 3 (18,75%) дітей.

Результати дослідження стану звуковимови

При обстеженні звуковимови необхідно з'ясувати, як дитина вимовляє звук ізольовано, в словах, складах, реченнях, текстах, використовуючи відповідний дидактичний матеріал.

Перевіряються всі групи звуків: голосні, свистячі, шиплячі, африкати; сонорні; глухі й дзвінки за допомогою завдань, що складаються з багаторазового повторення одного звуку.

Для цього використовується набір малюнків. Предмети на малюнках підібрані так, щоб досліджувані звуки знаходилися у трьох позиціях – на початку, в середині і в кінці слова. Дзвінки приголосні в кінцевій позиції не пропонуються, оскільки при вимові вони оглушуються. Необхідно визначити, який характер порушення: повна відсутність звуку, заміна його іншим, спотворене (викривлене) вимовляння (носове, пом'якшене, губне, міжзубне, бічне, веллярне, увеллярне).

Інструкція для дитини:

Скажи хто що зображено на малюнку?

Голосні звуки: [а] – акула, качка, прапор, [о] – огірок, урок, село, [у] – учень, яблуння, машину, [е] – ескімо, весло, море, [и] – нитки, диво, зелений, [і] – іній, коліно, чужі.

Свистячі звуки: [с] – синиця, мастило, фокус, [с'] – сіль, сусід, дідусь, [з] – замок, лоза, знання, [з'] – зяблик, ізюм, мазь, [ц] – цибуля, сонце, матрац, [ц'] – ціна, хлопець, суниця.

Шиплячі звуки: [ш] – шаблон, миша, товариш, [ж] – жаба, пожежа, подорож, [щ] – щука, горщик, кущ, [ч] – часник, ручка, м'яч.

Сонорні звуки: [л] – лопата, голуб, футбол, [л'] – ліс, корабель, медаль, [р] – равлик, морква, офіцер, [р'] – ріпа, пиріг, крісло.

Усі звуки умовно розподілено на групи: голосні, свистячі, шиплячі, сонорні. Кожна з груп оцінюється окремо, отримані бали підсумовуються.

Оцінка виконаних завдань:

5 – нормальне вимовляння всіх звуків групи;

4 – усі звуки вимовляються правильно, але в нестимульованому мовленні один звук піддається заміні;

3 – спотворюються або замінюються у всіх мовленнєвих ситуаціях (стимульоване і нестимульоване мовлення) тільки один звук групи;

2 – 2-3 звуки групи піддаються спотворенню або заміні (тобто є недостатньо автоматизованими);

1 – спотворюються або замінюються декілька звуків групи;

0 – спотворюються або замінюються всі звуки.

Максимальна оцінка обстеження голосних звуків – 30 балів;

- свистячих звуків – 30 балів;

- шиплячих звуків – 20 балів;

- сонорних звуків – 20 балів.

Критерії оцінювання голосних і свистячих звуків:

- від 0-8 – низький рівень;

- від 8-16 – середній рівень;

- від 17-23 – достатній рівень;
- від 24-30 – високий рівень.

Критерії оцінювання шиплячих і сонорних звуків:

- від 0-4 – низький рівень;
- від 5-10 – середній рівень;
- від 11-15 – достатній рівень;
- від 16 – 20 – високий рівень.

Отже, при обстеженні 16 дітей ми зробили висновок, що порушення звуковимови голосних, свистячих і шиплячих звуків не виявили в жодної дитини. Але було виявлення порушення сонорних звуків – високого і середнього рівня розвитку звуків не виявлено, достатнього рівня – 9 (56,25%) дітей, середнього рівня – 7 (43,75%) дітей (Див. табл.6 Додаток В).

Результати дослідження фонематичного слуху.

Дослідження сформованості фонетичних процесів дало змогу визначити та проаналізувати ряд особливостей розвитку фонематичного слуху у дітей дошкільного віку. При оцінюванні виконання послідовних завдань нами враховувались ряд загальних показників, які характеризують рівень розвитку фонематичного слуху і слухової уваги.

Після перевірки звуковимови необхідно виявити, як дитина сприймає звуки на слух, як розрізняє їх у своєму то чужому мовленні. Особливо це відноситься до звуків, які схожі за артикуляцією чи близькі за звучанням. Було перевірено розрізнення всіх корелюючи фонем з груп свистячих, шиплячих та сонорних.

1. Покажи де?

Інструкція: дітям пропонується картинки, де дитина вибирає і показує логопеду, потрібну картинку.

1) коза - коса, 2) рак – лак, 3) мишка – миска, 4) трава – дрова, 5) тачка – качка.

2. Послухати і повторити складові ланцюжки

Інструкція: дітям пропонується картки (склади), які розкладені перед дитиною на столі, де дитина вибирає і показує логопеду, потрібну картку.

1) ба - па, па - ба, 2) са - ша, ша - са, 3) ша-жа - ша, жа - ша – жа, 4) ца - са - ца, са - ца - са, 5) ра - ла - ра, ла - ра - ла.

Оцінка виконаних завдань:

5 – точне і правильне відтворення в темпі пред'явлення;

4 – напружене відтворення;

3 – уповільнене відтворення;

2 – уподібнення складів із самокорекцією;

1 – уподібнення, спотворення, скорочення кількості складів;

0 – відмова від виконання завдань.

Максимальна оцінка – 50 балів.

Критерії оцінювання розвитку фонематичного слуху:

високий рівень – від 40-50 балів;

достатній рівень – від 28-39 балів;

середній рівень – від 14-27 балів;

низький рівень – від 0 – 13 балів.

При обстеженні фонематичного слуху було виявлено 12 (75%) дітей з високим рівнем розвитку, 3 (18,75%) – із достатнім розвитком, 1 (6,25%) – із середнім розвитком, а низького рівня не спостерігалось.

В ході констатувального експерименту, за допомогою спеціальних завдань ми виявили причини, які впливають на порушення звука [p],[p']. Тепер ми можемо за цими причинами розділити дітей на підгрупи, для більш ефективнішої корекційної роботи.

1 група – порушення фонематичного слуху.

2 група – порушення будови артикуляційного апарату.

3 група – порушення мовлення – за наслідуванням.

Результати констатувального дослідження ми звели в одну таблицю 8.

Стан артикуляційного апарату, звуковимови і фонематичного слуху у дітей дошкільного віку

	Високий рівень %	Достатній рівень %	Середній рівень %	Низький рівень %
Артикуляційна будова	44	25	31	0
Артикуляційна моторика	18,75	43,75	37,5	0
Звуковимова	0	56,25	43,75	0
Фонематичний слух	75	18,75	6,25	0

Сергій В. – під час обстеження будови артикуляційного апарату було виявлено аденоїди, рідкі зуби, високе тверде піднебіння; при обстеженні артикуляційної моторики – завдання виконував із напруженням виконання, з неповним обсягом руху язика; при обстеженні звуковимови – виявлено порушення сонорних звуків, а саме звука [р],[р’], заміняє звук на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; фонематичний слух в нормі.

Ольга З. – під час вивчення анамнестичних даних було виявлено, що у родичів і батьків (батька і діда) спостерігається порушення звуковимови – ротацізм; артикуляційна будова і моторика в нормі; при обстеженні звуковимови – виявлено порушення звука [р],[р’], у дитини корінь язика зближається з м’яким піднебінням – велярний ротацізм; фонематичний слух в нормі.

Кіра К. – під час обстеження будови артикуляційного апарату було виявлено аденоїди, рідкі зуби; при обстеженні артикуляційної моторики – відмітим наявність грубих помилок під час виконання завдання саме язиком, не цілеспрямовані рухи язика, уповільнене виконання; при обстеженні звуковимови – виявлено порушення звука [р],[р’], заміняє звук

на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; фонематичний слух в нормі.

Максим Л. – під час обстеження будови артикуляційного апарату було виявлено коротку під'язикову вуздечку (після обстеження була підрізана); при обстеженні артикуляційної моторики – наявність грубих помилок, слабкість м'язів язика, кінчик язика не підіймався до верхніх альвеол в наслідок короткої під'язикової вуздечки; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [р],[р'], у дитини корінь язика зближається з м'яким піднебінням – велярний ротацізм; фонематичний слух в нормі.

Вікторія М. – при вивченні анамнестичних даних було виявлено, що мати систематично палила під час вагітності, був аномальний перебіг пологів; будова артикуляційного апарату в нормі; моторика артикуляційного апарату – слабкість м'язів язика, кінчик язика не підіймався до верхніх альвеол, завдання виконувала із напруженням виконання; при обстеженні звуковимови – виявлено порушення звука [р],[р'], заміняє звук на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; фонематичний слух в нормі.

Олександр О. – під час обстеження будови артикуляційного апарату було виявлено неправильний прикус – прогнатія, рідкі зуби; ; при обстеженні артикуляційної моторики – завдання виконував із напруженням виконання, з неповним обсягом руху язика; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [р],[р'], кінчик язика не відрує – одноударна вимова; фонематичний слух в нормі.

Денис О. – під час обстеження будови артикуляційного апарату було виявлено високе тверде піднебіння, вузький язик; при обстеженні артикуляційної моторики – завдання виконував із напруженням виконання, з неповним обсягом руху язика; при обстеженні звуковимови – виявлено порушення сонорних звуків, а саме звука [р],[р'], заміняє звук на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; фонематичний слух в нормі.

Ірина П. – під час обстеження будови артикуляційного апарату було виявлено коротку під'язикову вуздечку (після обстеження була підрізана); при обстеженні артикуляційної моторики – наявність грубих помилок, слабкість м'язів язика, кінчик язика не підіймався до верхніх альвеол в наслідок короткої під'язикової вуздечки; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [p],[p'], у дитини корінь язика зближається з язичком – увелярний ротацізм; фонематичний слух в нормі.

Валерія Р. - будова артикуляційного апарату в нормі; моторика артикуляційного апарату – слабкість м'язів язика, кінчик язика не підіймався до верхніх альвеол, завдання виконувала із напруженням виконання; при обстеженні звуковимови – виявлено порушення звука [p],[p'], дитина заміняє даний звук на [в]; фонематичний слух в нормі.

Олександр С. – будова і моторика артикуляційного апарату в нормі; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [p],[p'], заміняє звук на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; порушення фонематичного слуху.

Оксана Л. – під час вивчення анамнестичних даних було виявлено, що у родичів і батьків (батька і діда) спостерігається порушення звуковимови – ротацізм; артикуляційна будова і моторика в нормі; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [p],[p'], у дитини корінь язика зближається з м'яким піднебінням – велярний ротацізм; фонематичний слух в нормі.

Денис К. – під час обстеження будови артикуляційного апарату було виявлено коротку під'язикову вуздечку (після обстеження була підрізана); при обстеженні артикуляційної моторики – наявність грубих помилок, слабкість м'язів язика, кінчик язика не підіймався до верхніх альвеол в наслідок короткої під'язикової вуздечки; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [p],[p'], у дитини корінь язика зближається з м'яким піднебінням – велярний ротацізм; фонематичний слух в нормі.

Лілія З. – будова і моторика артикуляційного апарату в нормі; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [p],[p’], заміняє звук на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; порушення фонематичного слуху.

Інна Б. – будова і моторика артикуляційного апарату в нормі; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [p],[p’], заміняє звук на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; порушення фонематичного слуху.

Олександр І. – під час вивчення анамнестичних даних було виявлено, що у родичів і батьків (батька і діда) спостерігається порушення звуковимови – ротацізм; артикуляційна будова і моторика в нормі; при обстеженні звуковимови - виявлено порушення звука [p],[p’], у дитини корінь язика зближається з м’яким піднебінням – велярний ротацізм; фонематичний слух в нормі.

Денис Т. – будова і моторика артикуляційного апарату в нормі; при обстеженні звуковимови – виявлено порушення звука [p],[p’], заміняє звук на близький до нього за артикуляційною ознакою, на звук [л]; порушення фонематичного слуху.

РОЗДІЛ III

ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА З КОРЕКЦІЇ РОТАЦИЗМІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Обґрунтування змісту формуючого етапу дослідження

Формуючий етап проводився з метою подолання порушень звуковимови у дошкільнят з ротацізмом.

Калачева І.О. розповідає про те, що логопед – дефектолог повинен навчити – дитину – логопата, відповідно до літературної норми, вимовляти звук [р] і [р'] в будь-якому за ступенем складності мовленнєвому матеріалі в різних умовах спілкування.

Власова Н.А. пояснює, що не треба рівнятись на інших діте з таким діагнозом, бо кількість витраченого часу в кожному конкретному випадку буде різною в залежності від багатьох факторів: від індивідуальних особливостей дитини, з мовленнєвими вадами, від структури мовленнєвого дефекту і його природи, від професійного рівня логопеда - дефектолога, від його уміння використати найбільш точний, адекватний дефекту, коригуючий прийом, підібрати цікаві для дитини - логопата види роботи, які сприяють підвищенню пізнавальної активності дитини та допомагають уникнути перевтоми. [21].

Гріншпуном Б. М були проведенні дослідження і він поділив логопедичну роботу по вихованню правильної звуковимови такі етапи:

- I - підготовчий;
- II - постановка звука;
- III - автоматизація звука.
- IV. Диференціація звуків.

Розкриємо зміст та завдання кожного етапу.

1. Підготовчий етап

Богущ А. І. пояснює дитина – логопат може не відразу піти на контакт тому головне на етапі підготовчого процесу включити дитину в цілеспрямований логопедичний процес.

Калачева І.О. вчить треба в ігровій формі проводити з дитиною – логопатом артикуляційну гімнастику; вправи на формування цілеспрямованого видиху; вправи для розвитку голосу; вправи для розвитку фонематичних процесів; пальчикова гімнастика; логоритміка; логопедичний масаж ,логопедичні ігри

Загальнопедагогічні завдання:

1. Богущ А. І. пояснює дитина – логопат може не відразу піти на контакт тому задача логопеда - дефектолога установити довірливі відносини з дитиною - логопатом, акумулювати її до умов логопедичного кабінету, викликати інтерес до занять і бажання співпрацювати.

2. Богущ А. І. пояснює логопет - дефектолог повинен пояснити дитині – логопату правила поведінки на заняттях, логопед – дефектолог повинен навчити дитину - логопата виконувати інструкції, включатися в спілкування, розвивати увагу, пам'ять, мислительні операції.

II. Постановка звука (або етап формування первинних вимовних умінь та навичок).

Вірну (унормовану) вимову звука можна поставити такими трьома способами:

- шляхом наслідування;
- механічним;
- мішаним.

Під час логопедичної роботи з дітьми, які були виявлені і згруповані у 3 групи з різними причинами порушення звуковимови ми виявили, що найбільш короткий і ефективний шлях навчання правильної звуковимови в кожній групі виявився різний.

III. Автоматизація звука.

Процес автоматизації звука полягає в тренувальних вправах на спеціальному підібраному мовному матеріалі, простому за фонетичним складом. Автоматизація поставленого звука має проводитися в чіткій послідовності:

- автоматизація звука в складах прямих, обернених, відкритих, закритих, зі збігом приголосних);
- автоматизація звука в словах простої складової структури (на початку слова перед голосним, в кінці та всередині слова);
- автоматизація звука в чистомовках, віршах тощо;
- автоматизація звука в простих, простих поширених і складних реченнях, текстах.

IV. Диференціація звуків.

Мета диференціації – навчити дітей розрізняти змішувані звуки і правильно вживати їх у власному мовленні, розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [л], [р], [л'], [р'].

Зміст роботи полягає в поступовій, послідовній диференціації змішуваних звуків за моторними й акустичними ознаками:

- диференціація ізольованих звуків;
- диференціація слів із даними звуками (слова відрізняються одним звуком);
- диференціація слів із даними звуками в реченні;
- диференціація в скоромовках, чистомовках, віршах;
- диференціація у зв'язному мовленні.

Отже, логопедична робота здійснюється поетапно при цьому на кожному етапі розв'язуються конкретні педагогічні завдання відповідно до загальної мети.

3.2. Основні напрямки логопедичної роботи при порушеній звуковимові

На думку Є Соботович, зміст підготовчої логопедичної роботи залежить від структури дефекту, від того, яка ланка мовленнєвої системи порушена – мовленнєва моторика чи фонематичне сприймання. *Механічною* (органічною) дислалією називають такий вид неправильної звуковимови, який викликається органічними дефектами периферичного мовного апарату, його кісткової і м'язової будови.

- укорочена вуздечка мови (під'язикова зв'язка);
- дефекти будови щелеп;
- неправильна будова неба;
- товсті губи, часто з відвислою нижньою губою, або вкорочена, малорухлива верхня губа
- *Функціональною дислалією* називається такий вид неправильної звуковимови, при якому немає ніяких дефектів артикуляційного апарату. Іншими словами, немає ніякої органічної основи.

Причини функціональної дислалії

- неправильне виховання мови дитини в сім'ї.
- по наслідуванню.
- двомовність в сім'ї.
- недорозвиненням фонематичного слуху.

Вона може бути викликана і невмінням дитини утримувати язик у потрібному положенні або швидко переходити від одного руху до іншого. Порушення звуковимови у дітей можуть виявлятися або у відсутності тих чи інших звуків, або в їх викривлення, або в замінах.

Звук може замінятися іншим звуком, наявним у фонетичній системі мови. Заміни ці можуть бути наступними:

1) заміна звуків, однакових за способом утворення і розрізняються за місцем артикуляції,

2) заміна звуків, однакових за місцем артикуляції і розрізняються за способом освіти,

3) заміна звуків, однакових за способом утворення і розрізняються по участі органів артикуляції

4) заміна звуків, однакових за місцем і способом утворення і розрізняються по участі голосу,

5) заміна звуків, однакових за способом утворення

За кількістю порушених звуків дислалія ділиться на просту і складну. Якщо у вимові відзначається до чотирьох дефектних звуків, — це проста дислалія, якщо п'ять звуків і більш — складна дислалія.

Види дислалії :

Відповідно до характеру дефекту вимови, що відноситься до певної групи звуків, виділяються наступні види дислалії:

1. сигматизм (від назви грецької букви сигма, що позначає звук с) — недоліки вимови свистячих (с, з, ж, ц) і шиплячих (ш, ж, ч, щ) звуків. Один з найпоширеніших видів порушень вимови.

2. ротацизм (від назви грецької букви ро, що позначає звук р) — недоліки вимови звуків р і р.

3. ламбдацизм (від назви грецької букви ламбда, що позначає звук л) — недоліки вимови звуків л і л.

4. Дефекти вимови піднебінних звуків: каппацізм — звуків до і до, гаммацізм — звуків г і г, хітізм — звуків х і х, йотацізм — звуку й (від назв грецьких букв каппа, гама, хи, йота, що позначають відповідно звуки до, г, х, і).

5. Дефекти озвончення — недоліки вимови дзвінких приголосних звуків. Ці дефекти виражаються в заміні дзвінких приголосних звуків парними глухими звуками: б-п, д-т, в-ф, з-с, ж-ш, г-к і т. Д.

6. Дефекти пом'якшення — недоліки вимови м'яких приголосних звуків, які полягають в основному в заміні їх парними твердими, наприклад д-д, п-п, к-к, р-р і т. Д.

Виняток становлять тільки звуки ш, ж, ц, що не мають м'яких пар, і звуки ч, щ, і, які вимовляються завжди м'яко і не мають твердих пар.

II етап — формування вимовних умінь і навичок

У завдання цього етапу входить:

- а) усунення неправильного звуковимови;
- б) розвиток у дітей уміння диференціювати у вимові звуки, подібні за артикуляцією або за звучанням;
- в) формування вимовних умінь і навичок в різних видах самостійної мови дітей.

Розвиток слухового уваги, слухової пам'яті та фонематичного сприйняття.

Виправлення недоліків звуковимови у дітей полягає в постановці і автоматизації звуків і одночасному розвитку фонематичного сприйняття, так як без повноцінного сприйняття фонем, без чіткого їх розрізнення неможливо і їх правильну вимову.

На думку Є Собонович, розвиток фонематичного сприйняття здійснюється з найперших етапів логопедичної роботи і проводиться в ігровій формі, на фронтальних, підгрупових та індивідуальних заняттях.

Починається ця робота на матеріалі немовних звуків і поступово охоплює всі звуки мови, що входять в звукову систему даної мови (від звуків, вже освоєних дітьми, до тих, які тільки ще ставляться і вводяться в самостійну мову).

Паралельно з найперших занять проводиться робота з розвитку слухового уваги та слухової пам'яті, що дозволяв домагатися найбільш ефективних і прискорених результатів розвитку фонематичного сприйняття. Це дуже важливо, тому що невслухіватся в мова оточуючих часто є однією з причин неправильного звуковимови.

У процесі логопедичних занять дитина повина перш за все придбати вміння контролювати свою вимову і виправляти його на основі порівняння власної мови з промовою оточуючих.

Всю систему логопедичної роботи з розвитку у дітей здатності диференціювати фонему можна умовно розділити на шість етапів:

I етап — впізнавання немовних звуків.

II етап — розрізнення висоти, сили, тембру голосу на матеріалі однакових звуків, словосполучень і фраз.

III етап — розрізнення слів, близьких за звуковим складом.

IV етап — диференціація складів.

V етап — диференціація фонем.

VI етап — розвиток навичок елементарного звукового аналізу.

Артикуляційна гімнастика

У процесі попереднього логопедичного обстеження часто виявляються порушення в будові органів артикуляційного апарату. У таких випадках паралельно з роботою з розвитку фонематичного сприйняття проводиться артикуляційна гімнастика (підготовчі вправи).

Метою артикуляційної гімнастики є вироблення правильних, повноцінних рухів артикуляційних органів, необхідних для правильної вимови звуків, і об'єднання простих рухів у складні — артикуляційні уклади різних фонем.

На думку Жукової Н.С. неможливо навчити дитину правильно вимовляти звук, якщо вона не може надавати язика правильне положення. Жукова Н.С. рекомендує логопедам при роботі з дітьми – логопатами мати дзеркало, щоб дитина сама бачила яке положення повинен мати язик, важливо, щоб діти-логопати зрозуміли, що від положення мовленнєвого органа, від точності його роботи залежить правильність, чіткість і ясність вимови звука [26].

Логопедичні артикуляційні вправи поділяються на :

1. Статичні.

1. «Лопаточка». Широкий язик висунути розслабити, поставити на нижню губу. Слідкувати, щоб язик не тремтів. Тримати 10-15 с.

2. «Чашечка». Рот широко розкрити. Широкий язик підняти до верху. Потягнутися до верхніх зубів, але не торкатися їх. Утримувати язик у такому положенні 10-15 с.

3. «Голочка». Рот відкрити. Язик висунути далеко вперед, напружити його, зробити вузьким. Утримувати в такому положенні 15 с.

4. «Горка». Рот привідкрити. Бокові краї язика притиснути до верхніх корінних зубів. Кінчик язика вперти в нижні передні зуби. Утримувати в такому положенні 15 с.

5. «Трубочка». Висунути широкий язик. Бокові краї язика загнути вверх. Подути в отриману трубочку. Виконувати в повільному темпі 10-15 разів.

Кожна із перерахованих вправ виконується чітко, повільно по 8-10 разів.

1. «Годинник». Висунути вузький язик. Тягнутися язиком по чергово то до правого вуха, то до лівого. Рухати язиком з кутка рота в повільному темпі під рахунок . Зробити 15-20 разів.

2. «Коник». Присосати язик до піднебіння, клацнути язиком. Клацнути повільно, сильно. Тягнути підязичну зв'язку. Проробити 10-15 разів.

3. «Грибок». Відкрити рот. Присмоктати язик до піднебіння. Не відриваючи язик від піднебіння, сильно відтягувати вниз нижню щелепу. Проробити 15 разів. На відміну від вправи «Коник» язик не повинен відриватися від піднебіння.

4. «Качелі». Висунути вузький язик. Тягнутися язикам по чергово то до носа, то до бороди. Рот при цьому не закривати. Вправу проводити під рахунок 10-15 разів.

5. «Смачне варення». Висунути широкий язик, облизати верхню губу і забрати язик в глибину рота. Повторити 15 разів.

2. Динамічні.

Вправа «Млинці» готує артикуляційний апарат до поставлення звуків [Л], [С], [З], [Ц], [Ч], [Ш], [Ж].

Мета: відпрацьовувати вміння втримувати язик широким, спокійним, розслабивши його м'язи.

Зміст: трохи відкрити рот, спокійно покласти язик на нижню губу і, поплескуючи по ньому

губами, вимовляти склади ПЕ-ПЄ-ПЕ... Виконувати протягом 10—15 секунд.

Методичні рекомендації:

1. Стежити, щоб не заверталася нижня губа.
2. Язик широкий, його краї торкаються куточків рота.
3. Поплескувати язик губами треба кілька разів на одному видиху. Стежити, щоб дитина, повторюючи склади, не затримувала дихання. Проконтролювати виконання можна таким чином: піднести ватку до рота малюка — якщо він правильно робить вправу, ватка відхилитиметься.
4. Рот відкритий, губи розтягнені в усмішці, видно зуби. Кінчиком язика «чистимо» верхні та нижні зуби зсередини, роблячи рухи язиком то в один бік, то в другий (10—15 секунд).

Методичні рекомендації:

1. Губи розтягнені в усмішці, не рухаються.
2. Коли кінчик язика рухається з одного боку в другий, стежити, щоб він перебував біля ясен, а не ковзав по верхньому краю зубів.

«Віник» готує артикуляційний апарат до поставлення звуків [С], [З], [Ц].

Мета: розвивати рухливість м'язів язика, формувати кінестетичні відчуття.

Зміст: рот відкритий, губи розтягнені в усмішці, видно зуби. «Замітаємо» кінчиком язика за нижніми зубами, роблячи рухи язиком знизу вгору (10—15 секунд).

Методичні рекомендації:

1. Губи розтягнені в усмішці, не рухаються.

2. Стежити, щоб під час виконання вправи кінчик язика був широким і починав рух від коренів нижніх зубів. Акцентувати увагу на тому, що кінчик язика ніби «викидає сміття», коли наближається до верхнього краю зубів.

5. Широкий язик ріднімаємо до піднебіння . Далі, не опускаючи язика, закривати й відкривати рот (як розтягуються міхи гармошки, так розтягується й під'язикова вуздечка). Виконувати протягом 10—15 секунд.

Методичні рекомендації:

1. Під час виконання вправи губи не рухаються.

2. Стежити, щоб бічні краї язика були притиснені рівномірно: жодний із них не повинен опускатися.

«Гойдалка» готує артикуляційний апарат до поставлення звука [Л].

Мета: відпрацьовувати вміння швидко змінювати положення язика.

Зміст: трохи відкрити рот, покласти широкий язик за нижні зуби (зсередини) й утримувати його в такому положенні протягом 5 секунд (ведучий голосно рахує від 1 до 5). Потім підняти широкий язик за верхні зуби (так само зсередини) й утримувати його там протягом 5 секунд. Так по черзі змінювати положення язика 6—10 разів.

«Цукерка» формує в дитини кінестетичне відчуття напруження.

Мета: відпрацьовувати відчуття напруження язика.

Зміст: у закритому роті напружений язик натискає то на одну щоку, то на другу. Виконувати протягом 10—15 секунд.

Методичні рекомендації:

1. Губи мають бути з'єднаними.

2. Прикласти долоньку малюка до щоки, щоб він міг перевірити ступінь напруження язика.

Жинкін Н.І. вчить логопед – дефектолог повинен провести обстеження, щоб визначитися які в дитини - логопата особливості артикуляції звука і характером дефектної артикуляції.

Наприклад, для виховання правильної артикуляції звука [p] важливо навчити дитину піднімати язик угору і тріпотіти його кінчиком біля альвеол, тому артикуляційна гімнастика буде спрямовуватись на вироблення саме таких артикулем, а для звука [c], при вимові якого інша позиція язика, потрібні інші артикуляційні вправи. Наприклад, при так званій міжзубній вимові звука [c] – губи у посмішці, зубки – стулені у два рядочки тощо.

Артемова Л.В. розповідає, що складно заставити дитину - логопата просто повторювати завдання, тому логопеду – дефектологу потрібно придумати ігри для розвитку мови. [11].

Різноманітні артикуляційні вправи сприяють виробленню повноцінних рухів органів артикуляції, необхідних для правильної вимови звуків. Крім того, з їх допомогою відбувається об'єднання простих рухів у складні – в артикуляційні образи різних фонем.

Белякова Л.І. нагадує, що покращити мову дитини не можливо без розвитку дрібної моторики, вправи пропонуються в ігровій формі: «пальчики вітаються»; «пальчики потягуються», пальчики скласти «у замочок», зробити ними «дудочку», «дах», «стільчик», «зайчика», «обривання пелюсточок квітки», гра «на роялі» тощо. Спочатку логопед – дефектолог сам показує вправи і говорить назву, потім дитина – логопат повинна показати вправу тільки по назві вправи, без наслідування.

Дячкова А.Л. просить логопедів - дефектологів заохочувати дітей - давай зробимо буси для мами, давай з паличок зробимо найгарніший будинок і т.п. Дячкова А.Л. просить логопедів - дефектологів і батьків заохочувати дітей до малювання.

Слезіна Н.Ф. пояснює як навчити дітей обводити по контуру спочатку треба обводити контур пальцем, це сприяє формуванню дотикового, рухового, а також зорового образу даного предмета

Нейман Л.Б. пояснює, що в багатьох дітей з сенсорною дислалією може бути порушення музикального слуху, що утруднює засвоєння дітьми - логопатами словесних, логічних наголосів, інтонацій і може привести до фонематичної недостатності, і викликати нестійку слухову увагу, погану слухову пам'ять, їм буде важко повторити ланцюжок складів з корелюючими звуками типу ра-да-ла; їм буде важко виконати завдання, в яких єднається слово із рухом.

Підготовчу роботу, на думку Міссуловин Л.Я. слід починати з розвитку слухової уваги, слухової пам'яті, фонематичних процесів, а потім логопед – дефектолог повинен навчити дитину – логопата вслуховуватись у слово, що звучить, впізнавати і розрізнявати звуки, що входять до складу цього слова, виділяти окремі з них, і лише потім логопед – дефектолог вчить дитину – логопата розрізненню немовних звуків, таких як, звуки природи, вулиці, звучних іграшок, музичних інструментів.

На думку Артемової Л.В. для роботи логопед – дефектолог повинен використовувати дзвіночки, сопілки, бубни, губні гармошки, ігри «Що звучало?», «Як звучить вулиця?», «Що робить Петрушка за ширмочкою?», «Тихо-голосно», «Хто голос подає?» Логопед – дефектолог повинен навчити дитину визначати джерело, напрямок звучання, силу гучності, кількість звучань тощо.

Можна відтворювати ритм (та-та-та, та-та-та, та-та-та), створені різними джерелами звука.

Вироблення уміння зосереджувати увагу на вимові звуків, слів, речень варто починати із завдань, які передбачають повторення почутого, виконання дітьми різних дій за словесною інструкцією.

З цією метою М. А. Савченко рекомендує такі орієнтовні завдання:

1. Повторити слова (речення), виголошені логопедом:

Червоний, зелений, синя;
 весела, веселий, весела;
 зелень, зелений, зеленіє;
 помідори, огірки, картопля, капуста.

Повернулись з теплих країв птахи. Повернулись птахи з теплих країв.
 Птахи повернуться з теплих країв. З теплих країв повернулися ластівки,
 лелеки, журавлі.

2. Виконати завдання типу: «Візьми зошит (зошити) і поклади у шафу
 (на шафу). Налий води в склянку, вилий, перелий, надлий».

3. Визначити кількість вимовлених логопедом голосних, приголосних,
 складів (при цьому не рекомендується вживати дефектні звуки), повторити
 їх:

а...и, і...у...є, і...є, а...о...у...
 м...х, п...ф...х, т...п, н...п...х...
 ра...ли, ду...ла, ра...та...ла...

Вироблення умінь аналізувати звуковий склад слова починають з
 упізнавання звука в слові. Перед дитиною ставиться завдання плеснути в
 долоні, коли прозвучить слово, наприклад, із звуком [р]. Логопед
 проголошує слова: борщ, суп, сом, рак, ліс, білка, миска, рис.

Дітям пропонується придумати слова із заданим звуком (не
 дефектним), відібрати малюнки, у назвах яких є запропонований
 логопедом звук, визначити місце звука в слові (початок, кінець, середина),
 визначити послідовно всі звуки в слові, порахувати їх кількість тощо. Така
 робота значною мірою сприяє розвитку у дітей спрямованості уваги до
 звукової сторони мовлення, вдосконаленню слухового сприймання,
 поліпшенню його взаємодії з артикуляцією.

На думку Власової Т.А. спочатку треба дитину - логопата навчити
 чути помилки своєї вимови, а потім переходити до використання
 правильної артикуляції, бо вироблення фонематичного узагальнення за

певною фонемою не буде відповідно закріплюватись правильний артикуляційний образ, навіть при достатніх вимовних можливостях . [33].

Підводячи підсумки, слід виділити два основних напрямки підготовчої роботи:

- розвиток фонематичних процесів;
- розвиток мовленнєвої моторики.

II. Постановка звука (або етап формування первинних вимовних умінь та навичок).

Вірну (унормовану) вимову звука можна поставити такими трьома способами:

- шляхом наслідування;
- механічним;
- мішаним;

Розкриємо зміст кожного з них.

Перший спосіб постановки звука ґрунтується на наслідуванні. Логопед – дефектолог показує як треба правильно ставити язик. Дитина робить спробу повторити. Вдома дитина тренується перед дзеркалом і користуючись слухом, зором тактильно-вібраційними та м'язовими відчуттями, дитина сприймає звучання та артикуляцію фонемні свідомо намагається відтворити потрібні рухи мовленнєвих органів та вірний акустичний образ.

На думку Жижкіна Н.І. на занятті можна використовувати 2 зеркала, або одне велике, в якому дитина бачить своє обличчя і обличчя логопеда, порівнюючи своє обличчя і обличчя логопеда- дефектолога дитина розуміє, що робить вірно, а що ні.

Другий спосіб постановки звука полягає у використанні механічного впливу на мовленнєві органи. Це здійснюється за допомогою спеціального зонда або шпателя, або чисто вимитого пальчика тощо.

Третій спосіб постановки звука - мішаний. В ньому поєднуються наслідування і механічний вплив на органи мовлення.

Механічна допомога застосовується як додатковий прийом при роз'ясненні того, як правильно відтворити потрібну артикуляцію.

Хочеться підкреслити, що яким би способом ми не ставили звук, слід дбати про те, щоб він (цей звук) відразу звучав у складі (са, ша, ру...), бо при постановці ізольованого звука часто буває важко перейти до вимови його у складі, у слові, особливо це стосується звука Р.

III. Автоматизація звука, його диференціація із звуком-замінником, введення звуку в зв'язне мовлення.

Спостереження за процесом оволодіння дитиною звуками в нормальному онтогенезі показують, що з моменту появи у мові дитини першого правильного звука (наприклад, Р) до широкого включення його в самостійне мовлення інколи проходить досить чимало часу – 2-3 місяці, півроку. Отже, якщо в нормі засвоєння звука є часто тривалим процесом, то при дислалії процес автоматизації, або закріплення, рідко буває коротким.

Закріплення звука здійснюється в мовленнєвих вправах, добір яких у першу чергу базується на дидактичному принципі поступового переходу від простого до складного. В багатьох випадках дітям легше вимовляти новий звук на початку слова в сполученні з голосною Ра-ра-рак, ро-ро-ромб тощо. Легше, ніж в словах, вимовляти звук в складах, але асемантичні (без змісту) склади нецікаві дітям, тому логопеди складають численні чистомовки типу:

Ра-ра-ра — висока гора;

Ла-ла-ла — Галинка мала...

Другу частину чистомовки спочатку проговорює логопед сам (тому що переобтяжений новим звуком текст є для дитини надзвичайно складним).

Перші вправи на закріплення поставленого звуку проводяться тільки під контролем логопеда, щоб уникнути виникнення нової неправильної

артикуляції, яку в подальшому знову слід коригувати, а отже і продовжувати курс корекційного навчання.

Артемова Л.В. розповідає, що складно заставити дитину - логопата просто повторювати завдання, тому логопеду – дефектологу потрібно придумати ігри для розвитку мови, такі як «вертоліт», «лото», «карти і т.п.

Богомолова А.І. доводить до відома, заняття з дитиною - логопатом треба проводити систематично.

Потрібно зауважити, що методика не рекомендує одночасно закріплювати подібні за акустико-артикуляційними ознаками звуки (наприклад, С і Ш, С і Ц, Р і Л тощо). У більшості випадків це продовжує час корекційної роботи над виробленням вірної артикуляції кожного звука зокрема.

Підведемо підсумок:

Етап автоматизації (або закріплення) звука – це тренувальні мовленнєві вправи, спрямовані на використання нової вірної артикуляції в різних фонетичних умовах – на початку слова перед голосною, в кінці слова, при збігові приголосних, у фонетично простих та складних словах тощо. При цьому застосовуються прийоми відображеної вимови, тобто вимови з опорою на вірний артикуляційний і акустичний образ звука, вимовленого педагогом, та самостійного називання слів за картинкою з цим новим звуком (для учнів також читання текстів з відповідним мовленнєвим матеріалом).

Диференціація поставленого звука потрібна тим дітям - логопатам, яким важко розрізнити подібні, корелюючі звуки, тобто протиставлені за дзвінкістю-глухістю, м'якістю-твердістю тощо. Наприклад: дитина вже добре вимовляє звук [р] у таких словах, як риба, дерево, черепаха. Запропонувавши їй для відтворення слова типу фрикадельки ви можете почути у відповідь «фликадельки» або «фрикадерьки». Як правило, у таких логопатів переважає фонематичний дефект. У подальшому, якщо не

приділяти спеціальної уваги розрізненню звуків на слух і за артикуляцією, їх писемне мовлення буде супроводжуватись однотипними замінами літер.

Перш за все на етапі диференціації розрізняються на слух і у вимові новий поставлений звук і звук, який його раніше замінював. Наприклад, замість [р] вимовлявся [в], диференціювати потрібно звуки [р]-[в]. З цією метою корисно поправляти дитину у вимові пар слів-паронімів. Почувши слово, наприклад, огірок, дитина повинна назвати ізольовано [р], вата - [в] т. ін. Можна запропонувати дитині відібрати (з купки) окремо малюнки, в назвах яких міститься звук [в] і окремо із звуком [р]; придумати слова із звуком [р] і звуком [в], або такі слова, в яких є і [в], і [р] в одному слові і вірно їх вимовити.

Введення нового звука в зв'язне мовлення – це заключний етап логопедичної роботи над звуком, етап формування комунікативних умінь та навичок.

Мета його – навчити дитину користуватись поставленим звуком в усіх видах мовленнєвої діяльності. Більшою мірою на цьому етапі використовуються тексти, творчі вправи, в мовленнєвому матеріалі яких часто зустрічається опрацьований звук.

3.3. Логопедичні ігри та вправи на підготовчому етапі логопедичної роботи

Богуш А. І. пояснює дитина – логопат може не відразу піти на контакт тому головне на етапі підготовчого процесу включити дитину в цілеспрямований логопедичний процес.

Калачева І.О. вчить треба в ігровій формі проводити з дитиною – логопатом артикуляційну гімнастику; вправи на формування цілеспрямованого видиху; вправи для розвитку голосу; вправи для

розвитку фонематичних процесів; пальчикова гімнастика; логоритміка; логопедичний масаж ,логопедичні ігри.

Дихальні вправи

Виконувати не більше 3-5 разів, щоб запобігти виникнення головокружіння. Щоки не слід надувати. У разі необхідності їх можна злегка притримувати пальцями.

1. Вправа «Здування легких предметів»

Мета: укріпити м'язи дихального апарату і виробляти нижньодіафрагмальний видих.

Виконання вправи. Витягнути губи вперед трубочкою і тривало дути на підвішені предмети (метелики, сніжинки), приводити в рух паперові вертушки, ковпачки.

Методичні вказівки. 1. Стежити, щоб не надувалися щоки, для цього їх можна злегка притримувати пальцями. 2. Не допускати переривання струменю.

2. Вправа «Хто далі зажене м'яч»

Мета вправи: виробляти плавний, тривалий, неперервний повітряний струмінь, що йде посередині язика.

Виконання вправи. Посміхнутися, покласти широкий передній край язика на нижню губу і, як би вимовляючи тривало звук [ф], здути ватку на протилежний край столу.

Методичні вказівки. 1. Нижня губа не повинна натягтися на нижні зуби. 2. Не можна надувати щоки. 3. Стежити, щоб струмінь повітря був вузьким, а не розсіяним.

Артикуляційна гімнастика

1. Вправа «Лопаточка»

Мета: виробити уміння утримувати язик у вільному, розслабленому положенні, лежачим на нижній губі.

Виконання вправи. Широкий язик висунути, розслабити, покласти на нижню губу. Стежити, щоб язик не тремтів. Тримати на рахунок до 5-10 або 10-15 сек.

Методичні рекомендації: 1. Рот напіввідкритий. 2. Не висовувати язик далеко. 3. Не завертати нижню губу усередину. 4. Бокові краї повинні торкатися кутиків рота. 5. Якщо вправа не виходить, то спочатку зробити вправи: «покусати» язик зубами, поплескати губами по язичку, поплескати губами по язичку вимовляючи «пя-пя-пя». 6. Повторити вправу спочатку.

2. Вправа «Чашечка»

Мета: навчити утримувати язик у формі чашки угорі, біля верхніх зубів. Укріплювати м'язи язика.

Виконання вправи. Рот широко розкрити. Широкий язик з положення «Лопаточка» підняти догори, загинаючи краї язика. Потягнутися до верхніх зубів, але не торкатися їх. Утримувати язик в такому положенні на рахунок до 5-10 або 10-15 сек.

Методичні рекомендації: 1. Рот широко відкритий. 2. Язик висунути, розслабити, покласти на нижню губу. 3. Завернути бокові краї і кінчик язика усередину – надати язичку форми чашки. 4. Краї язика повинні бути біля верхніх зубів. 5. Якщо вправа не виходить, то спочатку поплескати губами язик, легенько надавити (пальцем, зондом, шпателем) на середину язика і язик набуде потрібної форми або завернути язик на губу, притримуючи його.

3. Вправа «Клацання кінчика язика»

Мета вправи: укріплювати м'язи язика і виробляти підйом язика вгору.

Виконання вправи. Розкрити рот і покладати кінчиком язика, як конячка цокає копитами.

Методичні вказівки. 1. Вправа спочатку виконується в повільному темпі, потім швидше. 2. Нижня щелепа не повинна рухатися; працює тільки язик. 3. Якщо у дитини клацання не виходить, потрібно виконати

вправу «Присмокчи цукерочку». 4. Стежити, щоб кінчик язика не підвертався всередину, тобто щоб дитина клацала язиком, а не чмокала.

4. Вправа «Смачне варення»

Мета вправи: виробляти рух широкого переднього краю язика вгору.

Виконання вправи. Злегка прочинити рот і широким переднім краєм язика облизати верхню губу, роблячи рух язиком зверху вниз, але не з одного боку в інший.

Методичні вказівки. 1. Стежити, щоб працював тільки язик, а нижня щелепа не допомагала, не «підсаджувала» язик вгору, вона повинна бути нерухомою (можна притримувати її пальцями). 2. Язик повинен бути широким, бічні краї його торкатися кутів рота. 3. Якщо вправа не виходить, потрібно повернутися до вправи «Покарати неслухняний язичок». Як тільки язик буде розпластаним, тоді шпателем або зондом підняти його вгору і загорнути на верхню губу.

5. Вправа «Індик»

Мета вправи: виробляти підйом язика вгору і рухливість його передньої частини.

Виконання вправи. Розкрити рот, покласти язик на верхню губу і робити рухи широким переднім краєм язика по верхній губі вперед-назад, намагаючись не відривати язик від губи, як би погладжуючи її. Спочатку проводити повільні рухи, потім прискорювати темп і додавати голос, поки не почуються звуки «бл-бл» (як індик белькоче).

Методичні вказівки. 1. Стежити, щоб язик був широким і не звужувався. 2. Щоб рухи язиком були вперед-назад, а не з одного боку в інший. 3. Язик повинен облизувати верхню губу, а не висовуватися вперед.

6. Вправа «Маляр»

Мета вправи: учити дитину піднімати язик вгору.

Виконання вправи. Посміхнутися, відкрити рот і погладити кінчиком язика тверде піднебіння, роблячи рухи язиком вперед-назад.

Методичні вказівки. 1. Губи і нижня щелепа повинні бути нерухомі. 2. Стежити, щоб кінчик язика доходив до внутрішньої поверхні верхніх зубів, коли просувається вперед, і не висовується з рота.

7. Вправа «Чиї зуби чистіші?»

Мета вправи: виробляти підйом язика вгору і уміння володіти ним.

Виконання вправи. Розкрити рот і кінчиком язика «почистити» верхні зуби з внутрішньої сторони, роблячи рух язиком з одного боку в інший.

Методичні вказівки. 1. Губи в усмішці, верхні і нижні зуби видно. 2. Стежити, щоб кінчик язика не висовувався, не загинався усередину, а знаходився у коренів верхніх зубів. 3. Нижня щелепа нерухома, працює тільки язик.

8. Вправа «Барабанщики»

Мета вправи: укріплювати м'язи кінчика язика, виробляти підйом язика вгору і уміння володіти ним.

Виконання вправи. Посміхнутися, відкрити рот і постукати кінчиком язика за верхніми зубами: д-д-д. Спочатку звук д вимовляти повільно. Поступово прискорювати темп.

Методичні вказівки. 1. Рот повинен бути весь час розкритий, губи в усмішці, нижня щелепа нерухома; працює тільки язик. 2. Стежити, щоб звук [д] носив характер чіткого удару, а не хлюпав. 3. Кінчик язика не повинен підвертатися. 4. Звук [д] потрібно вимовляти так, щоб відчувався повітряний струмінь, що видихається. Для цього треба піднести до рота смужку паперу. При правильному виконанні вправи вона відхилитиметься.

Вправи для розтягування під'язикової вуздечки

1. Вправа «Грибок»

Мета: Виробляти уміння утримувати язик угорі, у положенні необхідному для вимовляння звуку [р]. Розтягувати під'язикову вуздечку. Розвивати м'язи язика, розтягувати під'язикову вуздечку.

Виконання вправи. Розкрити рот. Присмоктати язик до піднебіння. Не відриваючи язик від піднебіння, опускати вниз нижню щелепу. На відміну від вправи «Конячка» язик не повинен відриватися від піднебіння.

Методичні вказівки: 1. Посміхнутися, відкрити рот і присмоктати язик до піднебіння. 2. Під'язикова вуздечка повинна бути натягнута. 3. Якщо вправа не виходить, то повернутися до вправи «Конячка». 4. Вправа виконується спочатку у повільному темпі, потім темп прискорюється. 5. Виконати 10-15 разів.

2. Вправа «Гармошка»

Мета вправи: Укріплювати м'язи язика, розтягувати під'язикову зв'язку (вуздечку).

Виконання вправи. Посміхнутися, відкрити рот, приклеїти язик до піднебіння і не опускаючи язика, закривати і відкривати рот (як розтягуються міхи гармошки, так розтягується під'язикова вуздечка). При повторенні рот розкривати все ширше і все довше утримувати язик у верхньому положенні.

Методичні вказівки. 1. Слідкувати, щоб губи були нерухомі, коли відкривається рот. 2. Відкривати і закривати рот, утримуючи його в такому положенні під рахунок від одного до п'яти. 3. Слідкувати, щоб при відкриванні рота сторони язика не провисали.

Голосові вправи

1. Вправа «Відгук»

Мета: укріпляти голосові зв'язки.

Виконання вправи. У дитини зуби, губи зімкненні. Коли до неї звертається логопед вона повинна відгукнутися коротким звуком [м,м,м].

2. Вправа «Микання»

Мета: укріпляти голосові зв'язки.

Виконання вправи. У дитини зуби, губи зімкненні. Коли до неї звертається логопед вона повинна відгукнутися протяжним звуком [м,м,м].

3. Вправа «Мугикання»

Мета: укріпляти голосові зв'язки.

Виконання вправи. У дитини зуби, губи зімкненні. Коли до неї звертається логопед вона повинна відгукнутися протяжним звуком [мг - мг].

4. Вправа «Голосні звуки»

Мета: укріпляти голосові зв'язки.

Виконання вправи. Логопед промовляє протяжно на видиху голосні звуки [а-а-а],[е-е-е],[о-о-о],[у-у-у],[и-и-и],[і-і-і]. Дитина повинна повторити за логопедом.

5. Вправа «Хор голосних звуків»

Мета: укріпляти голосові зв'язки.

Виконання вправи. Дитина повинна протяжно на видиху повторити за логопедом: [а-е-о],[е-и-і],[а-у-і],[у-о-и],[е-у-і].

3.4. виправлення вад звуковимови

Спосіб І. Постановка звука [р] від звука [д]

Логопед – дефектолог показує дитині, а потім просить дитину – логопата дзвінко вимовити звук [д], притискаючи кінчик язика до верхньої альвеоли, звук потрібно вимовляти максимально довго. В цей час дитина – логопат уявляє себе ветрилою, коли дитина вимовляє звук [д], дитина – логопат повинна видувати повітря так, щоб той «надував» язик, «як вітрило», слідуючий етап дитина повинна подути «вітром» в «вітрило» сильніше, так щоб той «захлопав, затріпотів і завібрував на вітрі», так щоб вітер «прорвав вітрило».

Дитина підставляє до рота долоні і відчуває «струмінь, що вирвався назовні вітру». І в цей час логопед пропонує вимовити звук [др - р - ра] . Потім логопед – дефектолог вчить дитину – логопата вимовляти звук [р] коротко, щоб він звучав природно.

- Вкажіть дитині на цей «вібруючий» звук, що йде після [д].

- Закріплюйте звук [р] у складах [дру], [дро], [дре], [дри]. При закріпленні використовуйте наслідування. Якщо дитина повертатися до старої вимови звуку, вимовляйте склади по картинках.

- Переходьте до промовляння слів, що починаються зі звукосполучення [др], наприклад: друг, дрова, дріт і т.п. При закріпленні використовуйте наслідування..

- Тренуйте звук [р] у словах, що починаються зі звукосполучення [тр], наприклад: трава, стежка, трон і т.п.

- Тренуйте його в словах, у яких звукосполучення [др] і [тр] знаходяться в середині слова (патрон, вітраж, квадрат і т.п.) і наприкінці слова (кадр, метр, театр, кедр і т.п.).

- Потім нехай дитина після звукосполучення [др] відразу вимовить звук [р].

- Якщо це вийде, закріплюйте вимову звука в складах [ра], [ро], [ру], [ре], [ри] (дитина може повторювати їх за вами).

- Якщо ж не вийде — потрібно буде вимовляти звукосполучення [др - р - р], перериваючи вимову звука [р] короткими паузами («начебто машина буксує»).

- Паузи потрібно поступово подовжувати, поки дитина не буде вимовляти фактично ізольовані друг від друга звуки [р]. Потрібний ритм вимові можна задавати, постукуючи по столі рукою.

- При закінченні переходьте до вимови складів [ра], [ро], [ру], [ре], [ри] (дитина може повторювати їх за вами).

Спосіб II. Постановка звука [р] від правильного звука [з]

На думку Жукової Н.С. логопед – дефектолог повинен поставити дитині «верхньоязикове» положення, бо звук [з] дитина може вимовляти, доторкаючись кінчиком язика до нижніх різців.

- Нехай дитина при верхньому положенні язика тягне звук [з], верхні різці повинні знаходитись над нижніми, між ними може бути дуже

невелика щілина.

При цьому вона повинна відчувати, як струмінь повітря проходить між язиком і верхніми зубами. Звук повинен вимовлятися максимально дзвінко. На кінчику язика повітря повинне неначебно «дзенькати і тремтіти».

- Під час такої вимови потрібно просунути кінчик язика в глиб рота, так щоб той доторкався до передньої поверхні альвеол, майже до самої їхньої верхівки.

Для наочності спочатку можна обмацати це місце пальцем.

- Увесь час потрібно продовжувати тягти звук [з]. Коли язик досягне альвеол почується фрикативний звук [р] (тривалий глухувато «жужащий» звук, по звучанню нагадує звук [р], але без вібрації). Повітря з тертям повинне проходити між кінчиком язика й альвеолами, струмінь повітря повинен відчуватися на кінчику язика й на підставленій до рота долоні.

- Для посилення чіткості вимови потрібно ненабагато висунути вперед нижню щелепу (так, щоб нижні різці виявилися поперед верхніх).

- Зверніть на цей звук увагу дитини скажіть їй, що він нагадує «дзижчання мухи, що б'ється об скло».

- Потім потрібно переривати тривалу вимову фрикативного [р] промовлянням звука [т] («начебно муху на мить пригорнув язиком до альвеол і відразу відпустив, і вона далі дзижчить»). У дитини буде виходити така вимова: [г т г т г т] (значок [г] позначає фрикативний звук [р]). Між звуками [г] і [т] не повинне прокрадатися ніякого голосного звука. Дитина повинна відчувати, як «муха дзижчить» у неї між кінчиком язика й альвеолами (тобто постійно відчувати в цьому місці струмінь повітря).

Така вимова буде змушувати дитину трохи затримувати подих, тому час від часу давайте їй віддихатися (нехай робить глибокий вдих і потім повний видих).

- Надалі потрібно вимовляти звук [г] коротко, так щоб звуки [г] і [т] поміняли один одного якнайшвидше. У результаті до фрикативного звука [р] додасться вібрація й у дитини буде виходити звукосполучення [тр - тр - тр].

- Зверніть увагу дитини на наступний за звуком [т] «вібруючий» звук, повідомте їй, що саме цей звук ви з нею учитеся вимовляти.

- Нехай перериває вимову [тр - тр - тр] усе більше й більше подовжуючими паузами. Робити це потрібно по вашому сигналі (наприклад, знаку рукою).

У результаті дитина буде вимовляти ізольовані звукосполучення [тр] ([тр], [тр], [тр]).

- В кінці запропонуєте їй вимовити звукосполучення [тр] однократно.

- Потім «навчайте муху» вимовляти склади ([тра] й ін.). Робити це потрібно з використанням картинок.

- Надалі працюйте з дитиною так, як це описано в попередньому способі.

Спосіб III. Постановка звука [р] від одноударного звука [р]

- Потрібно поставити дитині фрикативний звук [р] від звука [з]. Звук повинен бути максимально дзвінким. Назвіть його «дзижчанням мухи».

- Цей звук потрібно вимовляти дуже коротко, за одне швидке торкання язика до альвеол (дитина повинна начебто «ударяти» язиком по альвеолах). Буде чути одноударний звук [р]. Скажіть дитині, що таке «дзижчання» виникає, коли муха «б'ється об скло» («язик, як муха, ударився об альвеоли, як об скло, і в цей момент коротко продзижчав»). Дитина повинна відчувати, як здригається її язик, «ударяючись» об альвеоли, на підставленій до рота долоні вона повинен відчувати, як порціями виходить із рота повітря.

Час від часу до такої вимови буде приєднуватися не дуже сильна вібрація, логопед – дефектолог повинен прослідкувати щоб зуби в дитини

- логопата були ненабагато відкриті, верхні перебувають над нижніми, нижні можуть бути трохи висунуті вперед.

- Починайте «навчати муху» вимовляти склади. Використовуючи картинки логопед – дефектолог вчить дитину - логопата вимовляти склад [га], спочатку звук [г] може вимовлятися дитиною – логопатом трохи протяжно , бо дитина – логопат повинна зміркувати, який голосний вона повинна вимовити слідом за ним.

- Потім логопед – дефектолог вчить дитину – логопата вимовляти звук [г] як можна коротше , але дзвінко. Логопед – дефектолог пояснює дитині – логопату, що при промовлянні складів не можна широко відкривати рот, інакше буде важко діставати кінчиком язика до альвеол. Звук [а] повинен вимовлятися з максимальним наголосом (голосним звуком дитина повинна «попадати» на підставлену до рота долоня).

- Далі потрібно вимовляти склади (по картинках) з голосними [о], [у], [е], [и].

Якщо жодним зі способів у вас відразу не вийде поставити дитині остаточну вимову звука [р], цей одноударний звук [р] потрібно буде закріпити в словах, щоб запобігти формуванню в мові дитини горлового звука [р].

- Для посилення вібрації логопед – дефектолог вчить дитину – логопата, що перед промовлянням голосного звука потрібно щільніше притискати язик до альвеол, а щоб дитині було цікаво то грають в гру: «Муха приліпилася до скла своїми чіпкими лапками й дзижчить, потім різко злітає». Логопед дефектолог просить дитину відкрити рот і вимовити звук [а]», логопед – дефектолог повинен простежити ,щоб звук [р] був максимально дзвінким.

- Вібрація підсилюється при вимові звука [р] між голосними. Потрібно вимовляти звукосполучення [ара - ара - ара] з наголосом на останньому голосному.

Перший звук [а] і наступний за ним звук [р] вимовляються дуже швидко. Коли дитина вимовляє звук [р], вона повинна швидко «ударяти» язиком по альвеолах.

- Коли звук [р] буде звучати цілком чітко (не потрібно домагатися розкотистої вимови), повідомте дитині, який звук вона вимовляє.

- Попросіть дитину вимовити звук [р] ізольовано.

- При тренуванні звуку у складах використовуйте звуконаслідування.

Спосіб IV. Постановка звуку [р] на вдиху

Фелічива Т.Б зауважує для використання такого методу дитина - логопат повинна мати повноцінну вимову звуку [с].

- Притуливши язик до зубів, дитина повинна тягти звук [с] і почувати, як струмінь повітря проходить у неї між зубами.

- Потім логопед – дефектолог вчить дитину – логопата, що звук [с] потрібно вимовляти на короткому вдиху, відчуваючи, як повітря холодним потоком потрапляє на кінчик язика, логопед – дефектолог слідкує щоб губи дитини були в положенні правильного прикусу, губи — у посмішці, логопед – дефектолог каже дитині – логопату: «Спочатку видуй із рота повітря й вимов звук [с] назовні, а потім всмокчи в себе це ж повітря й разом з ним звук [с]».

Логопед – дефектолог стежить щоб у дитини – логопата, грудна клітина й плечі і були опущені, логопед стежить щоб дитина не робила глибокого вдиху і промовляла звук [с] на видиху й вдиху, дитина - логопат видихає повітря, а потім ,на вдиху, разом з довговимовним звуком [с] дуже швидко «всмоктати» всередину рота язик , так щоб той «чиркнув» по альвеолах, потрібно якнайменше «втягувати» у себе повітря, а звук [с] вимовляти максимально виразно.

- Вірно зроблена вправа це коли язик досягне альвеол, і дитина почує «булькаючий», вібруючий шепітний звук ,важливо, щоб дитина - логопат на вдиху вимовляла саме звук [с] ,тобто ні на мить не відривав язика від

піднебіння.

- Можна інакше пояснити дитині, що вона повинна зробити: запропонувати їй, вимовляючи звук [с], робити такий рух язиком, начебто вона хоче звучно («зі смаком») «всмоктати» у себе слинки.

- Вкажіть дитині на те, що в той момент, коли її язик «чиркає» по альвеолах він «здрігається» й як би «булькає». Нехай спробує підсилити цей ефект (у результаті буде виходити звукосполучення, схоже на [ср]).

- Спочатку покажіть дитині, як, «всмоктуючи» язик, вимовляти на вдиху звук [с]. Ви можете вимовляти на вдиху одноударний шепітний звук [р]. Нехай дитина обмацає пальцем те місце в роті, по якому повинен «чиркати» язик.

- Надалі потрібно на видиху (природно) вимовляти звук [с] й у цей час швидко «чиркати» язиком по альвеолах так, щоб чувся «булькаючий» звук. Буде виходити промовляння шепотом пошепки звукосполучення [ср].

Логопед – дефектолог стежить щоб дитина – логопат «чиркала» язиком від різців до альвеол, а не в протилежному напрямку, інакше буде виходити звук, що нагадує англійський варіант вимови звука [р].

- Можна вимовляти звукосполучення [ср] спочатку на вдиху, а потім на видиху, роблячи абсолютно однакові «булькаючі» рухи язиком.

- Логопед – дефектолог вчить дитину – логопата, що треба підставити до рота долоню і, вимовляючи пошепки тільки на видиху звукосполучення [ср], відчувати на ній легкий видих.

- Надалі потрібно перейти до вимови звукосполучення [зр], тобто додати до вимови голос.

- Потрібно вимовляти склади [зра], [зро], [зру], [зре], [зри] (по картинках).

- Коли склади будуть вимовлятися дитиною без труднощів, повідомите їй, що слідом за звуком [з] вона вимовляє звук [р].

- Після цього дитина - логопат повинна вимовляти слова, наслідуючи

дорослих ,що починаються зі звукосполучення [зр] й [ср] .

- Логопед – дефектолог вчить дитину – логопата вимовляти звук [р] ізольовано.

- Якщо це не вийде, потрібно вимовляти склад [зра] у такий спосіб: [зра - ра - ра]). Спочатку потрібно вимовляти дуже швидко, потім — відокремлюючи один від одного склади [ра] все більшими й більшими паузами.

- За методом наслідування логопед – дефектолог вчить дитину – логопата вимові звука [р] у складах, якщо в дитини - логопата відразу не вийде на видиху вимовити звукосполучення [ср], можна спробувати щоб дитина «всмоктувала» язик без вдиху, просто «чиркала» кінчиком язика по альвеолах, щоб виникав «булькаючий» звук .

- Цю ж вправу потрібно виконувати на дуже незначному видиху ,зуби повинні бути в положенні правильного прикусу, ледве відкриті.

Стежте, щоб дитина робила рух язиком від різців до альвеол, а не в протилежному напрямку.

- Можна по черзі виконувати вправи спочатку - «без вдиху», потім - «майже без вдиху» (час від часу давайте дитині перепочинок).

Коли дитина буде на видиху «чиркати» язиком по альвеолах, у неї буде виходити коротко вимовлений шепітний звук [р] (тобто як би глухий звук [р]).

- В подальшому від цього звуку потрібно буде поставити дитині вимову повноцінного дзвінкого звука [р].

- Після цього закріплюйте звук [р] у складах (по картинках).

- Повідомте дитині, який звук вона навчилася вимовляти.

Спосіб V. Постановка звука [р] з механічною допомогою

Логопедичний зонд, що використовується для постановки звука, виглядає як гладка кулька, прикріплена до тонкого стрижня [14].

- Логопед – дефектолог просить дитину - логопата довго вимовляти

«верхньоязиковий» звук [з] , а сам у цей час переміщає кінчик язика до передньої поверхні альвеол, поки не почує фрикативний звук [р].

- Логопед – дефектолог просить дитину - логопата довго вимовляти фрикативний звук [р], а сам вводить дитині під язик зонд , доторкаючись ним до нижньої поверхні язика дитини ,десь посередині між вуздечкою язика і його кінчиком , робить швидкі рухи праворуч ліворуч і ліворуч праворуч, рухи повинні бути досить широкими - від одного бічного краю язика до іншого, викликаючи цим самим коливання язика дитини – логопата, поки не почує грубуватий розкотистий звук [р].

- Логопед – дефектолог привертає увагу дитини - логопата , що вона вимовила звук [р].

Спочатку логопед – дефектолог сам повинен робити рухи кистю дитини, а лише потім дитина буде сама використовувати палець, палець повинен бути абсолютно прямим, інакше ніякої істотної вібрації язика не виникне , при виконанні вправи рот дитини повинен бути відкритий рівно настільки, щоб у нього міг увійти предмет, що використовується для викликання вібрації язика, або палець дитини, логопед – дефектолог стежить щоб в дитини - логопата фрикативний звук не втрачав дзвінкості - дитина повинна сильно «гудіти» голосом.

- Власова Н.А вчить переходьте до промовляння складів ,з механічною допомогою можна лише тоді , як у дитини виходить гарна й стійка вібрація язика.

У той момент, коли ви чуєте, що промовляючий дитиною звук найбільше нагадує звук [р], покажіть йому картинку. Коли дитина починає вимовляти голосний звук, ви припиняєте механічний вплив на її язик.

- Потім ви (не припиняючи викликати коливальні рухи язика дитини) пропонуєте їй досить швидко вимовляти склади [ра - ра - ра].

- переходьте до промовляння складів (з механічною допомогою).

Логопед – дефектолог вчить дитину – логопата, що при промовлянні голосного звуку дитина – логопат повинна ширше відкривати рот, тоді склади виходять чіткі.

Поки дитина - логопат вимовляє склади [ра - ра - ра] логопед повинен припинити під язиком дитини коливальні рухи вправо – вліво, при цьому його інструмент ,нерухомо, повинен залишатися під язиком дитини – логопата, а дитина спробує самостійно вимовляти склади [ра - ра - ра].

- Калачева І.О. пояснює важливо, щоб дитина – логопат не помічала зупинки спочатку логопед – дефектолог припиняється на короткий час, а потім час потрібно продовжувати.

- Логопед – дефектолог звертає увагу дитини – логопата на те що дитина вимовляє склади без вашої допомоги, так треба вимовляє і далі.

- Слідуюча задача для виконання навчитись вимовляти склади із все більшими паузами між ними.

- Слідуюча задача для виконання дитина – логопат повинна навчитись вимовляти склад [ра] окремо.

Фелічова Т.Б пояснює , що не треба засмучуватись якщо в дитини не виходить вимова складів, просто треба спробувати вимову тривалого фрикативного звуку [р] з механічною допомогою.

- Слідуюча задача для виконання дитина – логопат повинна, під час такого промовляння ,сильніше подути на «тремтячий» кінчик язика, так щоб почулося дуже звучне й розкотисте «ричання».

- Слідуюча задача для виконання дитина – логопат повинна «підсилить ричання», логопед - дефектолог усе менше й менше торкайтеся інструментом нижньої поверхні язика дитини – логопата і просить її «ричати» якнайсильніше, «так, як ричить дуже великий і страшний тигр».

- Поступово логопед – дефектолог зовсім відриває інструмент від язика дитини - логопата й продовжуйте робити ним рух вправо - вліво тільки на його нижніх різцях.

- Логопед – дефектолог навчає дитину – логопата продовжувати своє «ричання» без механічної допомоги, дитина – логопат «ричить» перериваючи це «ричання» короткими паузами , поки не почує переривчастох вимови звука [p].

- Слідуюча задача для виконання логопет – дефектолог вчить дитину – логопата повинна вимові ізольованого звука [p].

- Слічуючий етап логопед – дефектолог попросить дитину - логопата «по-ричать» без механічної допомоги.

- Логопед – дефектолог постійно повторює , що дитина вимовляє звук [p]..

- Логопед – дефектолог використовуючи наочність навчає дитину – логопата вимові звука [p] в складах .

Постановка звуку [p] при аномаліях будови мовних органів

Богуш А. І. пояснює дитина – логопат може не відразу піти на контакт тому головне на етапі підготовчого процесу включити дитину в цілеспрямований логопедичний процес.

Калачева І.О. вчить треба в ігровій формі проводити з дитиною – логопатом артикуляційну гімнастику; вправи на формування цілеспрямованого видиху; вправи для розвитку голосу; вправи для розвитку фонематичних процесів; пальчикова гімнастика; логоритміка; логопедичний масаж ,логопедичні ігри і лише після цього логопед – дефектолог приступає до постановки звуку [p], на думку Дьякова Є.А., робити це найкраще п'ятим способом.

- При нижньому висунутому прикусі, використовуйте перші чотири способи.

Логопед дефектолог для того щоб звук вимовлявся більш точно, дозволить щоб язик дитини тулится до піднебіння не із зовнішньої поверхні альвеол, як звичайно, а трохи ближче до верхніх різців. Селевестрова В.І. попереджає, що надання логопедом - дефектологом

механічної допомоги дитині – логопату приведе до занадто грубого звучання.

- Якщо логопед – дефектолог бачить дефект при вертикальному прикусі, він використовує будь-який спосіб постановки звука [p], але досвідчені логопеди вчать, що звучання, буде більш точним, якщо кінчик язика дитини - логопата буде трішки зрушений до верхніх різців.

- Якщо логопед – дефектолог бачить в дитини високе піднебіння, він використовує будь-який спосіб постановки звука [p], але досвідчені логопеди вчать, що звучання, буде більш точним, якщо кінчик язика дитини - логопата буде трішки зрушений до верхніх різців.

- Якщо в дитини немає кутніх зубів (особливо — верхніх), потрібно буде поставити їй вимову тимчасового (одноударного) звуку [p] третім способом.

Коли зуби виростуть, вимову звука потрібно буде уточнити одним із наведених способів.

Особливості автоматизація звуків [p] і [p']

- Артемова Л.В., Калачева І.О., попереджають, навіть якщо дитина вимовляє всі звуки, слідуючим складним етапом є процес автоматизації звука, який полягає в тренувальних вправах на спеціальному мовному матеріалі, простому за фонематичним складом. Автоматизація повинна мати систематичний характер

Автоматизація звука в складах:

1. Виразно промовити звук [p] у закритих складах.
2. Виразно промовити звук [p] і [p'] у відкритих складах.
3. Виразно промовити звук [p] і [p'] у складах і словах.
4. Виразно промовити склади зі збігом приголосних.
5. Виразно промовити склади і слова зі збігом приголосних
6. Гра «Додай склад»

До поданих складів додаємо склад ра, щоб утворилось слово:

Фігу...(ра), у...(ра), гіта...(ра), дові...(ра), каме...(ра), мане...(ра), шпо...(ра), шовечо...(ра), шкі...(ра), шпа...(ра), фане...(ра), соки...(ра), сфе...(ра), та...(ра), недові...(ра), опе...(ра), опо...(ра), пече...(ра), по...(ра).

Автоматизація звуків в словах

1. Виразно промовити звук [р] на початку слова:

радіти, радощі, радіус, райдуга, район, ратиця, раб, рада, равлик, рахунок, рихлий, рисунок, ритм, ризик, ризикувати, ритуал, римувати, риф, Родіон, родовий, розвага, родимка, ровесник, рогатий, робітник, рубець, рубіж, руда, руїна, рукавичка, рукоділля, рукопис, румун, рум'янець, рупор.

2. Виразно промовити звук [р] у середині слова:

арка, армія, аркан, артист, аромат, аркуш, орден, орач, орбіта, орнамент, Урал, урок, урюк, ураган, уривок, урожай, парк, парта, фарба, картон, корж, морж, морква, портрет, сурма, куртка, гуркіт, турист, кукурудза, гарбуз, червоний, огірок.

3. Виразно промовити звук [р] у кінці слова:

ордер, оркестр, дар, редактор, комар, буквар, цукор, мотор, абажур, помідор, піонер, офіцер, шофер, катер, мир, сир, жир, тир, касир, бригадир, командир, самовар, снігур, ліхтар, календар, токар, качур, богатир, трактор, крейсер, светр, інженер, принтер.

4. Виразно промовити звук [р] у словах зі збігом приголосних:

ПР

Правда, прапор, предмет, президія, привіт, природа, пригода, просо, прохання, пробка, проба, прутик, пружина, прийменник, префікс, простір.

БР

Брат, браво, брак, брама, брови, брезент, брелок, бретелька, бритва, бригада, вибрик, бринза, брошка, брошура, брус, брунька.

ДР

Дражнити, драматичний, драматург, драти, дратувати, дресирувати, другорядний, дружба, дружина, дружинник, друкарня, друкувати, пудра, відро, аеродром, пресувальник, ескадра, дрозди, кедри, щедрий, ядро, подруга.

ТР

Трамвай, транспорт, матрац, трос, тропік, матрос, метро, ситро, патрон, труд, трубка, ватрушка, петрушка, трусити, вітри, транзит, метри, театри, тролейбус, третій, тренер, метр, завтра, страус, струна, центр, міністр, літр, трагедія.

5. Виразно промовити звук [р'] на початку слова:

рілля, ріпа, річ, рішення, рівняння, різати, рябчик, рядок, рятівник, рядовий, рясніти, рятувати, рявкати, рідина, рід, рів, рівень, рівнина, рій, ріжок, рівчак, рідкий, рябий, ряд, ряжанка, рюмса, рюкзак.

6. Виразно промовити звук [р'] у середині слова:

поряд, зоря, обрій, пирій, брід, пиріг, снігурі, доріжка, повітря, горіх, буряк, моря, корівка, чарівник, багрянний, акваріум, тарілка, урюк, Марійка, Андрійко, Боря, Варя, нутрія, двері, журі, вірю, поріг, носоріг, завірюха.

7. Виразно промовити звук [р'] у словах зі збігом приголосних:

трійка, тріпати, тріск, тріска, тріумф, трішечки, тріпотливий, трюк, трюкач, трюм, тряхнути, дріб, дріт, дрібно, дрімати, дрімучий, дріжджі, дрімота, дрючок, дряпати, прірва, прісний, прізвище, кріль, крісло, кріпак, грім, ларьок, грітися.

Автоматизація звуків в реченнях

1. Повторити словосполучення:

[р] – дарувати подарунок; зазирати у гараж; стара споруда; зосереджений історик; варити варення; мережаний візерунок; варити вареники; вирушити у подорож; барабанити у барабан; бадьорий запорожець; берегти старе веретено; оранжевий парашут.

[р'] – гарячий буряк, чарівна стрічка, укріпити корінь, урівноважений мандрівник, прясти пряжу, урядовий кур'єр, зарядити снаряд, довіряти

уряду, міряти брюки, вирізати хрін, визрів бур'ян, дряпати грязь, мріяти про мандрівку, чарівна історія, заварювати корінець.

2. Промовити речення з інтонацією:

[p] – у Макара термос. На столі торт і сир. У кімнаті ширма. На марці герб і серп. У лісі мухомор. Ми зустріли артиста. Персик росте високий. Шофер зупинив мотор. Борис і Роман їли помідори. Катер стояв біля берега. Бережи ніс від загару. У Германа є кішка Мурка. Пасажир був у мундирі. У кімнаті літав комар. Перший автобус виїжджає рано. По трасі їде трактор. Тренер тренує спортсменів. Від холоду тремтить страус. Дрозди голосно співали на кедрах. Дружинник зупинив друзів. В зоопарку звірів не можна дразнити і годувати.

[p'] – Марійка йде на річку. У Андрійка ряжанка. Дрібненька ряска плаває на річці. Діти тріпали доріжки на вулиці. Важке рівняння вирішували учні. П'ятирічна дівчинка йшла по доріжці. Дрібненькі зорі рясніли на вечірньому небі. Різке свіже повітря полилось у відкриті двері. В акваріумі плавали рибки.

3.6 Корекційно-розвивальні ігри на етапі диференціації звуків [p]

На етапі диференціації звуків завершується оволодіння артикуляційними рухами, що відповідають певному звуку, та забезпечуються протиставлення їх іншим звукам, близьким за артикуляцією та акустичними характеристиками.

Мета диференціації – навчити дітей розрізняти змішувані звуки і правильно вживати їх у власному мовленні, розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [л], [p], [л'], [p'].

Зміст роботи полягає в поступовій, послідовній диференціації змішуваних звуків за моторними й акустичними ознаками:

- диференціація ізольованих звуків;

- диференціація слів із даними звуками (слова відрізняються одним звуком);

- диференціація слів із даними звуками в реченні;

- диференціація в скоромовках, чистомовках, віршах;

- диференціація у зв'язному мовленні.

1. Диференціація звуків [p] і [p'] в ізольованій вимові:

відтвори звуконаслідування: як ричить велика собака і маленька; як заводиться великий мотор і маленький; як набирає швидкість мотоцикл і як гальмує.

2. Диференціація звуків [p] і [p'] у словах:

Горошина – горішина, рад – ряд, рот – трюх, рис – ріс, рама – рюма, рапа – ріпа, бра – бряз – кіт, радий – ряд, бура – буря, рив – рів, грим – грім, раба – ряба, буриш – бурю, гориш – горю, жариш – жарю, вариш – варю, перу – порю, борешся – борюся, роги – ріг, рука – урюк, рок – трюк, карась – корявий, жири – жарю, смородина – сморід, чари – чарівник, рак – лак.

3. Диференціація в скоромовках, чистомовках, віршах

ВИСНОВКИ

1. Отже, розглядаючи літературні джерела можна зробити висновок, що в розвитку мовлення дитини спостерігаються певні закономірності, які виявляються насамперед у поступовості процесу. Умовно в процесі оволодіння дитиною мовленням можна відзначити кілька етапів.

- На першому, підготовчому етапі відбувається дозрівання відділів мовленнєвого апарату, якій приймає участь у мовленнєвому акті.

- Наступний етап – розвиток розуміння мовлення і на основі цього поява перших усвідомлених слів. З набуттям достатньої кількості словникового запасу відбувається перехід до використання фразового мовлення.

- Останній етап – наявність достатнього лексичного запасу, вміння користуватися монологічним мовленням, правильне граматичне її оформлення, чітка та виразна вимова звуків і слів.

2. Методика логопедичного впливу при порушеннях вимови звуків, зокрема [p], [p’], передбачає формування в дітей умінь і навичок правильного відтворення звуків, а саме розпізнавання звуків мовлення за акустичними ознаками й розрізнення дефектної і правильної вимови, прийняття потрібних і артикуляційних позицій, що забезпечують правильне звучання фонем, безпомилкове використання всіх звуків у різних видах мовлення та здійснення контролю над якістю вимови й відтворення звуків у власному мовленні.

3. Логопедичний вплив спирається і на принципи логопедії, а саме: системності; комплексності; диференційованого підходу; поетапності; розвитку; онтогенетичний; урахування особистісних особливостей; діяльнісного підходу; формування природного мовленнєвого спілкування; врахування структури дефекту; врахування контекстуальних впливів.

4. Сучасне формування правильної вимови має важливе значення для загальної культури мови і, відповідно, для нормального мовленнєвого

спілкування з однолітками та дорослими, для успішного оволодіння грамотою, а при вступі до школи – для засвоєння шкільної програми. Логопед повинен віднайти найбільш ефективний шлях навчання дитини правильної вимови. При фонетичних порушеннях більшу увагу надають розвитку артикуляційного апарату, дрібної і загальної моторики. При фонематичних порушеннях основна увага надається розвитку фонематичного слуху.

5. Співвідношення характеру недоліків вимови з рівнем розвитку мовленнєвої моторики, фонематичних процесів, дозволяє визначити напрямок корекційної роботи з урахуванням індивідуальних можливостей дитини.

В корекційній роботі з дітьми, які мають порушення звуковимови, рекомендується використовували артикуляційну гімнастику, вправи на формування цілеспрямованого видиху; вправи для розвитку голосу; вправи для розвитку фонематичних процесів; пальчикова гімнастика; логоритміка; логопедичний масаж (ручний, точковий, зондовий масаж); логопедичні ігри. Після проведення такого логопедичного впливу на дітей із ротацізмом ми визначаємо покращення результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева А. М. , Яншина В. И. .Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: уч. пособие. – 3-е изд., - М. Академия, 1998. – 400 с.
2. Алтухова Н. Г. Научитесь слышать звуки. – СПб., 1999.
3. Аркин Е. А. .Вопросы советского дошкольного воспитания. – М.,1950.
4. Баренцева Н. С. , Колесшкова Е. В. Развитие фонематического слуха у дошкольников. – М., 1997.
5. Беккер К. П., Совак М. Логопедия: Пер. с нем. – М.,1981.
6. Белобрыкина О. А. Речь и общение. Пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: Академия развития, 1998 – 240 с.
7. Бельтюков В. И. Значение исследований овладения произношением в норме для сурдопедагогической и логопедической практики // Дефектология. - №3. 1977.
8. Бельтюков В. И. Механизмы овладения произношением слышащими детьми // Дефектология. №1,1978.
9. Бельтюков В. И., Салахова А. Д. Закономерности овладения произношением слышащими детьми // Дефектология. №5, 1976.
10. Бондаренко А. Н.. Словесные игры в детском саду. 2-е издание. - М.: Просвещение . 1977.
11. . Бородич А.М. Методика развития речи детей: Учебное пособие для студентов пед.ин-тов. М.: Просвещение, 1981. 274 с.
12. Венгер А.А. Отбор детей в специальные дошкольные учреждения / А.А. Венгер, Г.Л. Выготская, Э.И. Леонгард. – М., 1972.
13. Венгер Л. А. , Пилюгина Э. Г. .Воспитание сенсорной культуры ребёнка. – М.; Просвещение, 1988.
14. Відгадай: Загадки, прислів'я, приказки та скоромовки у дитячому садку / Упоряд. Л.В. Гураш, Г.Г. Ключова, А.М. Богущ. – К.: Рад. шк., 1981.

15. Волкова Г. А. . Логоритмическое воспитание детей с дислалией. //Методические разработки и проведение коррекционных занятий. – СПб.;1992.
16. Воспитание и обучение детей с расстройствами речи. – М. ; 1968.
17. Выготский Л. С. .Педагогическая психология // Под ред. Давыдова В. В., - М.; 1991.
18. Гаркуша Ю. Ф. . Система коррекционных занятий воспитателя в детском саду для детей с нарушением речи. – М.; 1992.
19. Гаубих Ю. Г. , Липкина Ю. С. . Игры в логопедической работе с детьми. Пос. для логопедов. Под ред. Селиверстова В. И. –2-е изд. – М.; Просвещение. – 1979.
20. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. – М.; 1961.
21. Гінжелюк О.В., Дідусенко О.В. Федорович Л.О. Конспекти логопедичних занять із навчання правильної вимови звуків [p],[p'] у дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2008. – 152 с.
22. Гойхман О. Я. , Надеина Т. М. .Основы речевой коммуникации. Учеб. Для вузов. //Под ред. Гойхмана О. Я. – М.; ИНФРА – М., 1997. – 272 с.
23. Дефектологический словарь. – М.; 1970.
24. Диагностика нарушений речи и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения: Сборник методических рекомендаций. СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2002. 240 с.
25. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.Й. Блінова, Л.Й. Бернацька, Г.П. Забовська та ін.. – К.: Рад. шк., 1985.
26. Дьоміна І.Й., Жильцова О.Л., Винокур А.С. Дидактичний та ігровий матеріал у логопедичній роботі. – К.: Рад. шк., 1962.
27. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников. – М.; 1985.
28. Жинкин Н. И. . О теориях голосообразования //Мышление и речь. – М.; 1963.

29. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичёва Т. Е. . Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. – М.; 1990.
30. Забрамская С.Д. Отбор умственно отсталых детей в специальные учреждения. – М., 1989.
31. Занятия по развитию речи в детском саду. Кн. для воспитателей детского сада. // Под ред. Ушаковой О. С. – М.; Просвещение, 1993. – 271 с.
32. Зуева Л. Н. и др. Думай – говори. Занимательные упражнения по развитию речи дошкольников. Кн. для воспитателей дет. сада, педагогов и родителей. – М.; Просвещение, 1996. – 79 с.
33. Ілляшенко Т.Д. Чому їм важко вчитись? Методичний посібник, присвячений питанням психолого-педагогічній допомоги молодшим школярам із труднощами у навчанні. – К., 2003.
34. Каше Г. А., Филичёва Т. Е.. Программа обучения детей с недоразвитием фонематического строя речи. – М., 1978.
35. Ковшиков В. А. . Принципы формирования языкового механизма у детей. Межвуз. сборник научных трудов. Принципы и методы логопедической работы. – Л.; 1994.
36. Колесникова Е.В. Развитие фонематического слуха у дошкольников. – М., 2002.
37. Лалаева Р.И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников/ Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова. – СПб., 1999.
38. Левин Р. Е. О генезе нарушения письма у детей с ОНР. Вопросы логопедии. – М.; 1959.
39. Логопедия. // Под ред. Волковой Л. С., Шаховской С. Н. – М.; 1998.
40. Логопедия: Учебн. Пособие для студентов пед. ин-тов. //Под ред. Волковой. – м.; 1989.
41. Львов М. Р. Основы теории речи: уч. пос. для студ. пед. вузов. – М.; Академия, 2000. – 247 с.

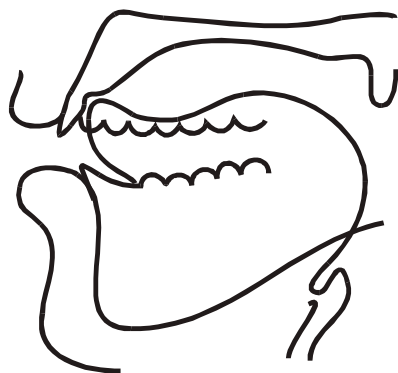
42. Макарова С. Щоб ротик був слухняний. Логопедичний практикум. – Тернопіль: підручники і посібники, 2010. – 160 с.
43. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях. – М.; 1991.
44. Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению. // под ред. Т. В. Волосовец. – М.; 2002.
45. Основы теории и практики логопедии. // Под ред. Р. Е. Левиной. – М.; 1968.
46. Парамонова Л.Г. Говори и пиши правильно. – СПб.; Дельта 1998. – 208 с.
47. Парамонова Л. Г. Упражнения для развития речи. – СПб.; Дельта 1998. – 208 с.
48. Парамонова Л. Г., Головнева Н. Я. Подготовка К школе: речь, письмо, математика. – СПб.; Дельта, 1999. – 208 с.
49. Пиаже Жан. Речь и мышление ребёнка. – СПб.; Союз, 1997. – 256 с.
50. Пінчук Ю.В. Основи методики виховання правильної вимови звука при дислалії // Педагогіка та методика спеціальні: Зб. наук. праць. – К., 2000.
51. Рожнів В.М. Вимовляйчик: Вчуся вимовляти звук Р. – Х.: Вид-во «Ранок», 2010. – 32 с.
52. Резниченко Т. С, Ларина О. Д. Говори правильно: звуки, слова, фрази, речь. : Альбом для педагога. – М.; Владос, 2000. – 96 с.
53. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. – 3-тє видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 160с.
54. Селиверстов В. И. Речевые игры с детьми. – М.; 1994.
55. Сергеева І.В. Логопедична допомога в системі освіти України // Педагогіка та методика спеціальні: Зб. наук. ст. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 81-83.

56. Сергеев Ф. П. Речевые ошибки и их предупреждение. – Волгоград: Учитель, 1999. – 96 с.
57. Симерницкая Э.Г. Мозг человека и психологические процессы в онтогенезе. – М.: МГУ., 1985.
58. Смирных С.П. Нарушения речи. Причины и ранняя коррекция. // Дошкольная педагогика. – СПб., 2003.
59. Спирова Л.В., Ястребова А.В. Нарушения речи у детей. // Хрестоматия по логопедии. – 1-я ч., М., 1997.
60. Спирова Л.Ф. Недостатки произношения, сопровождающиеся нарушениями письма. // Хрестоматия по логопедии. М.: ВЛАДОС, 1997.
61. Тарасун В.В. Концепція державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку // Дефектологія. – 2000. - №2. – С. 2-10.
62. Ткаченко Т. А. Если ребёнок плохо говорит. – СПб.; 1997.
63. Ты и твоя речь: Для обучения детей культуре речи в семье, детском саду, и далее. – Екатеринбург: У-Фактория, 1998. – 141 с.
64. Ушакова О. С. Развитие речи дошкольников. – М.; Издательство института психотерапии, 2001. – 240 с.
65. Федорович Л.О. Логопедический альбом. – Полтава, 2001.
66. Федорович Л.О. Формування правильної вимови у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. – Полтава, 2004.
67. Филичёва Т. Б., Туманова Т. В. Дети с фонетико-фонематическим недоразвитием. Воспитание и обучение. Учебно-методическое пособие для педагогов и воспитателей. – М.; 2000. – 80 с.
68. Филичёва Т. Б. Чевелёва Н. А. Логопедическая работа в специальном детском саду. – М.; 1987.
69. Фомичева М. Ф. Воспитание у детей правильного произношения. – М.; 1981.
70. Хватцев М. Е. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. – М.; 1961.

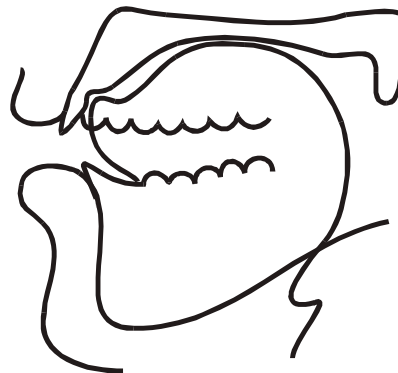
71. Хватцев М. Е. Логопедия: работа с дошкольниками. – М.; Аквариум, СПб., Дельта, 1996.
72. Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста: Учебное пособие для студентов. – М.; Академия, 1999. – 560 с.
73. Чиркина Г.В. Дети с нарушениями артикулярного аппарата. – М.: Педагогика, 1969. – 119 с.
74. Швайко Г. С. Игры и игровые упражнения для развития речи. // под ред. Гербовой В. В., - М.; Просвещение, 1983.
75. Шмаков С. А. От игры к самовоспитанию: Сборник игр – коррекций. – М.; Новая школа, 1993.
76. Шашкина Г.Р. Логопедическая работа с дошкольниками. – М., 2003.
77. Шеремет М.К. Сучасні підходи до подолання порушення звуковимови // Педагогіка та методика спеціальні: Зб. наук. ст. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 1.
78. Шеремет М.К., Загорська Г. Сучасні комп'ютерні технології в логопедичній роботі // Педагогіка та методика спеціальні: Зб. наук. ст. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 183-192.
79. Шеремет М.К., Кондратенко В.О. Прогнатія, її причини та вплив на вимову // Педагогіка та методика спеціальні: Зб. наук. ст. НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 87-93.
80. Ястребова А.В., Спирина Л.Ф., Бессонова Т.П. Учителю о детях с недостатками речи. – М., 1997.

ДОДАТОК А

Логопедичний профіль

Артикуляція [p]

Артикуляція [pʰ]